

Recenzenti:
Prof. dr. sc. Josip Grbac
Prof. dr. sc. Vlado Puljiz
Prof. dr. sc. Inga Tomić-Koludrović
Prof. dr. sc. Rafko Valenčić

Lektura i korektura:
Milica Mikecin

Grafičko uređenje:
Tomislav Alajbeg

Izdaju: Kršćanska sadašnjost d.o.o., Zagreb, Marulićev trg 14
Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Vlaška 38
Za nakladnike: Stjepan Brebrić
Tonči Matulić
Tisak: Grafički zavod Hrvatske d.o.o., Zagreb
Naklada: 1000
ISBN 978-953-11-0894-2

Tiskano u prosincu 2014.
CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 897750.

Vrednote u Hrvatskoj i u Europi

Komparativna analiza

UREDILI

*Josip Baloban
Krunoslav Nikodem
Siniša Zrinščak*

KRŠĆANSKA SADAŠNJOST
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAGREB, 2014.

- Juul, J. i Øien, M. (2011). *Prostor za obitelj*. Zagreb: Familylab.
- Kongregacija za kler. (2000). *Opći direktorij za katehezu*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije.
- Koračević, K. (1991). Očevi između tradicionalnih i suvremenih modela. *Obnovljeni život*, 46(6), 549–563.
- Lehmann, K. (2004). *Odvažno u promjene*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi. (2008). U Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Mateljan, A. (2008). Svećenik i bolesnik. Načela za kršćansku komunikaciju svećenika i bolesnika u bolnici. *Služba Božja*, 48(4), 380–407.
- Meves, Ch. (1996). *Abeceda za roditelje*. Đakovo: U pravi trenutak.
- Nikić, M., (1991). Jake i slabe strane današnjih očeva obitelji. *Obnovljeni život*, 46(6), 578–597.
- Nikodem, K. i Aračić, P. (2005). Obitelj u transformaciji. U J. Baloban (prir.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa* (str. 145–178). Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Nosić, S., (2006). Bolesnik i pastoralni radnik. U Organizacijski odbor za obilježavanje Svjetskog dana bolesnika-Rijeka. *Svjetski dan bolesnika: Rijeka, 1993.–2005.* (str. 28–35). Rijeka: Adamić.
- Opća enciklopedija* (1977). 3. svezak. Zagreb: JLZ.
- Oslić, J. (2001). Sustavi vrednota u današnjem vremenu. *Bogoslovska smotra*, 71(2–3), 231–259.
- Pera, H. (1998). *Razumeti umirajoče. Praktična navodila za spremljanje umirajoćih*. Ljubljana: Župnijski urad Ljubljana – Dravlje.
- Pleschberger, S., Heimerl, K. & Wild, M. (Hrsg.) *Palliativpflege. Grundlagen für Praxis und Unterricht*. (2002). Wien: Facultas Universitätsverlag.
- Poruka Svetoga Oca Ivana Pavla II. u prigodi za I. Svjetski dan bolesnika 11. veljače 1993. (2006). U Organizacijski odbor za obilježavanje Svjetskog dana bolesnika-Rijeka, *Svjetski dan bolesnika Rijeka. 1993.–2005.* (11). Rijeka: Adamić.
- Pozaić, V. (1993). Hospicij promiče kulturu života. *Obnovljeni život*, 48(5), 459–475.
- Ribić Debelić, D. (2009). Zakaj v hospic. *Hospic*, 14(3), 4–8.
- Szentmártoni, M. (2009). *Osjetljivost za čovjeka*. Zagreb: Glas Koncila.
- Trstenjak, T. (1978). Obitelj u industrijaliziranoj kulturi: problemi, funkcije, razvoj. *Obnovljeni život*, 33(6), 503–530.
- Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture. U *Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske* (2001). Zagreb: Glas Koncila.
- Vukasović, A. (1998). Kritička prosudba konačnoga prijedloga obiteljskog zakona. *Obnovljeni život*, 53(3), 315–324.
- Weiher, E. (2002). Spiritualität in der Sterbebegleitung. U Pleschberger, S., Heimerl, K. & Wild, M. (Hrsg.) *Palliativpflege. Grundlagen für Praxis und Unterricht*. (pp. 143–156). Wien: Facultas Universitätsverlag.
- Zakonik kanonskog prava. S izvorima* (1996). Zagreb: Glas Koncila.
- Žargi, T. (2009). Dobrobit hospicia. *Hospic*, 14(3), 9–12.
- Zulehner, P. M. & Denz, H. (1993), *Wie Europa lebt und glaubt, Europäische Wertestudie, Tabellenband*. Wien: Patmos.

Tanja Vučković Juroš ■ Ivana Dobrotić ■ Siniša Zrinščak

SOCIJALNA DISTANCA I DRUŠTVENO OKRUŽENJE

Manjinske skupine u postkomunističkim i južnoeuropskim zemljama

UVOD

U današnjim se demokratskim društvima teži toleranciji i pluralnosti te se predrasude i negativni stavovi prema pojedinim društvenim skupinama smatraju nepoželjnim. Stoga se takvi stavovi rjeđe javno izražavaju i u većoj mjeri potiskuju, barem u usporedbi s prijašnjim razdobljima (Crandall & Eshleman, 2003.). No, predrasude i dalje postoje, a u mnogim društvima – i to ne samo u društvima sa slabom demokratskom tradicijom – često i jačaju. Štoviše, predrasude su sastavni dio procesuiranja informacija o nepoznatom i/ili drukčijem (Brown, 2011.; Crandall & Eshleman, 2003.). Tako Vala i suradnici (2004.) tvrde kako se predrasude u pravilu povezuju uz ljude koji se vide kulturno drukčijima (npr. ljudi drugih rasa) ili se smatraju ekonomskom prijetnjom (npr. migranti). No, uz te skupine postoje i mnoge druge spram kojih se iskazuju različiti oblici predrasuda, kao što su seksualne i rodne manjine, osobe s invaliditetom, kriminalnom prošlošću, siromašni i druge manjinske skupine.

Kako predrasude i negativni stavovi mogu biti temelj raznih oblika diskriminativnog ponašanja prema manjinskim skupinama u područjima od tržišta rada, obrazovanja i zdravstva pa do svakodnevnog života, njihova je analiza posebice bitna iz aspekta antidiskriminacijskih politika. Pritom istraživanja (manje ili više)

socijalne distance prema pojedinim društvenim skupinama mogu biti posebice korisna budući da se upravo socijalna distanca može koristiti kao pokazatelj negativnih društvenih stavova i predrasuda (Brockett i sur., 2009.). Naime, negativni društveni stavovi mogu biti podloga društvene akcije prema pojedinim skupinama te je poznavanje skupina spram kojih se oni izražavaju, kao i čimbenika koji pridonose takvim stavovima važno za kreiranje učinkovitih antidiskriminacijskih politika. Kako je u Hrvatskoj razvoj tog područja vrlo recentan, razumijevanje socijalne distance izdvaja se kao bitno područje interesa iz akademske perspektive te perspektive javnih politika.

Hrvatska je, kao i ostale postkomunističke zemlje, društvo koje je u protekla dva desetljeća prošlo kroz turbulentne društvene promjene. Osim toga, promjene su u Hrvatskoj bile obilježene ratom i procesom stvaranja vlastite države. Razdoblja društvenih nemira i nesigurnosti posebice pogoduju učvršćivanju percipiranih granica pojedinih skupina i stvaranju predrasuda. Kao što teoretičari socijalnog identiteta naglašavaju, predrasude prema grupama koje se kategoriziraju kao »vanjske« (eng. *out-groups*) sastavan su i normalan dio konstruiranja kolektivnih identiteta (Tajfel & Turner, 1986.; Dovidio i sur., 2009.). No, u razdobljima društvenih promjena, potreba za unutargrupnom kohezijom i jasnim definiranjem tko smo »mi« i tko su »oni« jača te se može pretpostaviti da lakše može doći do opstojnosti i/ili stvaranja predrasuda prema skupinama koje (p)ostaju kategorizirane kao »vanjske« grupe. To se, na primjer, može odnositi na grupe koje su u europskim društvima tradicionalno definirane kao »drugi« (poput Roma) ili pak na grupe koje postaju »drugi« kroz društvene promjene, bilo da se radi o specifičnim (npr. porast nacionalnih i religioznih identifikacija u postkomunističkim društvima što povećava izdvojenost drugih etničkih i religioznih skupina) ili globalnim procesima (npr. ekonomske migracije uslijed kojih se razne imigrantske skupine percipiraju prijetnjom nekim segmentima većinske skupine ili društveni procesi koji povećavaju vidljivost skupina poput seksualnih i rodni manjina).

Stoga ovaj rad pobliže proučava iskazivanje predrasuda prema četirima skupinama koje su u društvima poput hrvatskog percipirane kao drukčije: Romima, homoseksualcima, muslimanima i imigrantima, kao i čimbenike tih predrasuda. U radu se fokusiramo na postkomunističke zemlje koje uspoređujemo s južnoeuropskim zemljama koje nisu proživjele turbulentnost postkomunističke transformacije, ali su po mnogim obilježjima slične postkomunističkim društvima. Ta usporedba omogućuje bolje razumijevanje širih obrazaca iskazivanja predrasuda u različitim društvenim kontekstima. Također, kako analiziramo iskazivanje pre-

drasuda prema međusobno vrlo različitim skupinama, ova analiza omogućuje i dodatni uvid u mehanizme iskazivanja predrasuda prema skupinama čija se različitost temelji na različitim kriterijima (etnicitet/rasa, seksualnost, religija, percipirana ekonomska i/ili kulturna prijetnja). Iskazivanje predrasuda promatramo pomoću koncepta socijalne distance prema Romima, homoseksualcima, muslimanima i imigrantima na temelju rezultata *Europske studije vrednota* (EVS) iz 2008. godine.

TEORIJSKI OKVIR

Iskazivanje predrasuda i socijalna distanca

U ovom radu slijedimo definiciju predrasuda kao negativnih evaluacija skupina ili pojedinaca temeljenih na njihovu pripadnosti određenim društvenim grupama (Crandall & Eshleman, 2003.). To ukazuje kako nije samo percepcija razlika nego i evaluacija percipiranih razlika ono što je ključan aspekt predrasuda (Coenders i sur., 2001.). Teorije predrasuda razlikuju tradicionalne/otvorene i moderne/suptilne oblike predrasuda (Pettigrew & Meertens, 1995.; Pedersen & Walker, 1998.). Dok je iskazivanje modernih oblika predrasuda prikriveno te nerijetko popraćeno i prividom prihvaćanja različitosti, kod otvorenih je oblika iskazivanje predrasuda očito i prepoznatljivo (Duckitt 1992., prema Pedersen i Walker, 1998.). Naime, članovi se manjinskih skupina odbacuju otvoreno, a osobe koje iskazuju otvorene predrasude sklonije su segregaciji u različitim domenama života (školovanje, stanovanje, zapošljavanje i slično). Istraživanja većinom pokazuju da su u današnje doba otvorena iskazivanja predrasuda rjeđa nego što su to, na primjer, bila prije četrdesetak godina, barem što se tiče iskazivanja predrasuda prema uobičajenim »metama« prošlih stoljeća: etničkim/rasnim skupinama i ženama (Brown, 2011.). No, svjedoci smo i suprotnih primjera, odnosno povećanja (ili čak opstojnosti) predrasuda prema nekim etničkim i/ili religijskim skupinama. Posebno su neke skupine, poput seksualnih i rodni manjina, i dalje izložene vrlo visokom otvorenom iskazivanju predrasuda (Hebl i sur., 2010.).

Nalazi o općenito manjem iskazivanju tradicionalnih oblika predrasuda ne znače da su predrasude nestale. Upravo suprotno, kako je postalo društveno neprihvatljivo otvoreno izražavati negativne stavove prema određenim skupinama u društvu, a mjere tradicionalnih predrasuda traže od ispitanika da prekrše do-

minantne društvene norme, i odgovori su kod takvih istraživanja češće društveno poželjni. S druge strane, moderni oblici predrasuda koji su suptilniji te se izražavaju na prikrivenije i neposrednije načine, često tek simbolično omogućavaju ispitaniku da se složi s predrasudnom tvrdnjom (npr. programi afirmativnih akcija vide se kao da simboliziraju nepravedne zahtjeve) uz istodobno zadržavanje »privida« egalitarnosti (Pedersen & Walker, 1998.).¹ Stoga mnoga suvremena istraživanja predrasuda posežu za suptilnijim mjerama predrasuda ili pak bilježe nekontrolirane ili fiziološke reakcije kako bi bolje razumjeli taj fenomen (Brown, 2011.).

Također, suvremena se istraživanja slažu da predrasude nisu patološki fenomen, već normalan način funkcioniranja pojedinaca koji mnoštvo informacija procesuiraju kroz stvaranje (često pristranih ili stereotipnih) kategorija. Jedna od posljedica takve perspektive jest i istraživački odmak od razmatranja osobina ličnosti koje pridonose stvaranju predrasudnih stavova (poput slavne studije Adorna i suradnika o autoritarnom tipu ličnosti) k analiziranju situacijskih i društveno-kulturnih faktora koji pridonose kako stvaranju predrasudnih stavova tako i njihovu iskazivanju (Brown, 2011.).

Upravo su ti situacijski i društveno-kulturni faktori koji pridonose iskazivanju predrasuda prema određenim skupinama u različitim tipovima društava jedan od glavnih interesa ove studije. Iz tog interesa proizlazi komparativni dizajn ovog istraživanja kao i fokusiranje na eksplicitne iskaze predrasuda umjesto na njihove implicitne ili simboličke oblike. Naime, budući da društvene norme koje sankcioniraju (ili ne sankcioniraju) iskazivanje predrasuda prema određenim skupinama pridonose njihovu potiskivanju, ili opravdavaju njihovo iskazivanje (Crandall & Eshleman, 2003.), tradicionalni ili eksplicitni oblici predrasuda puno jasnije ukazuju na njihovu ukorijenjenost u društvenom kontekstu, nego što je to slučaj sa simboličkim ili implicitnim oblicima predrasuda.

Jedna od učestalih eksplicitnih mjera predrasuda kojom se koristi i EVS jest koncept socijalne distance (Vala i sur., 2004.). Koncept socijalne distance predstavljen je u radu G. Simmela, dok je širenju tog koncepta u studijama stavova spram različitih rasa, nacionalnosti i etničkih skupina posebice pridonio Bogardus (Jasińska-Kania, 2009.), koji je i tvorac skale socijalne distance koja mjeri sklonost prihvatanja ili odbijanja kontakta s pripadnicima različitih skupina (Bogardus,

1 Iako dvije vrste predrasuda visoko koreliraju, novija istraživanja potvrđuju kako se radi o odvojenim konstruktima pri čemu su moderne forme predrasuda prisutnije (npr. 57,9 posto naspram 21,2 posto u korist modernih forma predrasuda kod studije Pedersen i Walker, 1998.).

1925.). Sam se koncept definira kao »kombinacija fizičke i prostorne blizine te više metaforičkog razumijevanja distance povezane s razlikama u društvenoj klasi ili društvenom položaju« (Brockett i sur., 2009.: 242). Naime, koncept počiva na pretpostavci da su predrasude povezane s time koliko se ugodno ljudi osjećaju na različitim razinama blizine s članovima nekih »vanjskih« skupina te se i razina predrasuda mjeri kreiranjem različitih čestica koje specificiraju različite razine prostorne (npr. živjeti u istom području, jesti u istom restoranu i sl.) ili društvene blizine (npr. pohađanje iste škole, brak i sl.). Osnovna je pretpostavka kako se niska razina tolerancije spram blizine poistovjećuje s iskazivanjem predrasuda (Brockett i sur., 2009.), a zatim i s podložnošću diskriminaciji.

Determinante iskazivanja predrasuda i negativnih stavova prema homoseksualcima, Romima, imigrantima i muslimanima

Sociodemografska obilježja, političko-ideološka i religijska orijentacija kao čimbenici socijalne distance

Mnoga su istraživanja pokazala povezanost sociodemografskih obilježja i predrasuda pri čemu se kao sociodemografski prediktori predrasuda najčešće navode spol, dob, socioekonomski status, obrazovanje i urbano/ruralno porijeklo (usp. Strabac & Lifthaug, 2008.). Iako istraživanja ponekad pokazuju nedosljedne rezultate (Vala i sur., 2004.), u pravilu se veće predrasude prema homoseksualcima mogu očekivati među muškarcima, mlađim ili starijim pojedincima, slabije obrazovanima, kao i među pojedincima iz ruralnih krajeva (Hebl i sur., 2010.). Također, većina studija pokazuje kako niže obrazovanje i niži socioekonomski položaj povećavaju vjerojatnost predrasuda prema etničkim skupinama, migrantima te drugim »vanjskim« grupama, a veće se predrasude također očekuju i od starijih osoba (usp. Quillian, 1995; Semyonov i sur., 2004.; Zick i sur., 2008.).

Iako danas mnogi kritiziraju klasičnu Adornovu studiju o autoritarnom tipu ličnosti koji je skloniji predrasudama (vidi u Brown, 2011.), individualne karakteristike su i dalje jedan od važnih čimbenika predrasuda. No, umjesto na tipove ličnosti, istraživanja individualnih karakteristika kao čimbenika koji pogoduju iskazivanju predrasuda sada se u većoj mjeri koncentriraju na određene vrijednosne ili ideološke strukture. Jedan od važnijih nalaza u ovom području jest Altermeyereva studija koja je utvrdila poveznicu između desno orijentiranog

autoritarizma (eng. *right-wing authoritarianism*) i iskazivanja predrasuda (Jones, 2002.; Brown, 2011.). Prema tom i sličnim istraživanjima koja su slijedila (usp. Hunsberger, 1995.; Pedersen & Walker, 1998.; Laythe i sur., 2001.) i potvrdila utjecaj tzv. desno orijentiranog autoritarizma, predrasude su učestalije među politički konzervativnim osobama koje visoko vrednuju konformizam, tradiciju i sigurnost. Osim toga, iskazivanje predrasuda također je vjerojatnije među osobama tzv. orijentacije socijalne dominacije koje vjeruju u prirodnu hijerarhijskih društvenih odnosa te smatraju svoju skupinu (svoj spol, rasnu ili etničku skupinu itd.) superiornijom drugim ili manjinskim skupinama (Jones, 2002.). Istraživanja koja su zajedno razmatrala utjecaj desno orijentiranog autoritarizma i orijentacije socijalne dominacije pokazala su da se radi o odvojenim i pojedinačno snažnim prediktorima predrasuda (Ekehammar i sur., 2004.). No, dok je desno orijentirani autoritarizam bolje predviđao predrasude prema grupama koje su bile doživljene kao devijantne, ali ne kao društveno podređene, orijentacija socijalne dominacije bolje je predviđala predrasude prema grupama koje su bile doživljene kao socijalno inferiorne, ali ne kao prijetnja (Duckitt & Sibley, 2006.). Neke grupe potpadaju pod oboje – i pod grupu doživljenu kao društvenu prijetnju ili konkurenciju i pod grupu doživljenu kao socijalno inferiornu – te se očekuje da će predrasude prema njima dobro predviđati i desno orijentirani autoritarizam i orijentacija socijalne dominacije (Duckitt & Sibley, 2006.). Budući da se četiri grupe u ovom radu (homoseksualci, imigranti, Romi i muslimani) mogu definirati kao potencijalna prijetnja društvenim resursima i/ili vrijednostima, očekujemo da će najveće iskazivanje predrasuda prema tim manjinskim skupinama slijediti među pojedincima čije vrijednosti odgovaraju profilu desno orijentiranog autoritarizma.

Osim takvih ideološko-političkih vrijednosnih struktura, na iskazivanje predrasuda utječu i religijske vrijednosti pojedinaca. No, utjecaj je religije posebice kompleksan i mnoga su istraživanja nedosljedna u svojim nalazima o vezi religije i predrasuda, pogotovo stoga što različita istraživanja mjere različite dimenzije religioznosti. U pokušaju da se objasne te nedosljednosti, u socijalno-psihološkoj literaturi u sjevernoameričkoj tradiciji mogu se naći opisi različitih religijskih profila koji na različite načine utječu na iskazivanje predrasuda. Ti profili opisuju intrinzično i ekstrinzično religiozne pojedince, gdje se od ovih posljednjih očekuju veće predrasude (Allport, 1954., prema Jones, 2002.; Hunsberger & Jackson, 2005.). Novija istraživanja ovim dvama profilima pridružuju i pojedince koji religiju doživljavaju kao traganje (*quest*) za prosvjetljenjem i od kojih se očekuje veća supresija predrasuda (Batson & Ventis, 1982., prema Jones, 2002.; Hunsber-

ger & Jackson, 2005.), kao i religijske fundamentaliste koji iskazuju više razine predrasuda² (Hunsberger, 1995.; Hunsberger & Jackson, 2005.). S druge strane, sociološka se istraživanja više oslanjaju na pristup koji religiju mjeri kroz njezine različite dimenzije poput tradicionalnih religijskih vjerovanja (u Boga, život poslije smrti, raj, pakao i grijeh), alternativne religioznosti, osobne religioznosti, ritualne religioznosti te javne uloge Crkve, odnosno povjerenja u Crkvu, kao i niza drugih posljedičnih dimenzija religioznosti (Zrinščak, 2008.).

Dimenzije religioznosti mogle bi biti posebice bitne za negativne stavove prema homoseksualcima budući da je (ne)prihvatanje homoseksualnosti jedan od pokazatelja tzv. individualnih moralnih vrijednosti koje su povezane s religioznošću. Tako je istraživanje Europske studije vrednota iz 1990./1991. godine utvrdilo da je manje permisivna orijentacija prema homoseksualnosti, razvodu, predbračnom i izvanbračnom seksualnom ponašanju, prostituciji, eutanaziji i samoubojstvu povezana s tradicionalnim religijskim vjerovanjem, osobnom religioznošću i povjerenjem u Crkvu³ (Halman & De Moor, 1994.). Slično, na temelju podataka Europske studije vrednota iz 1999./2000. godine, Baloban, S. i Črpić, G. (2005.) nalaze da su u Hrvatskoj oni pojedinci koji su permisivniji prema homoseksualnosti i drugim pokazateljima individualnog morala poput razvoda, pobačaja, eutanazije, samoubojstva i usputnog seksa ujedno i osobe koje imaju niže rezultate na dimenzijama tradicionalne i osobne religioznosti, koji imaju manje povjerenja u Crkvu i koji su otvoreniji prema alternativnoj religiozности.

Također, koliko će religioznost pojedinca utjecati na njegove ili njezine predrasude prema homoseksualcima (ali i drugim manjinskim skupinama) može ovisiti i o religijskoj skupini kojoj taj pojedinac pripada budući da različite religije mogu različito prihvaćati ili čak institucionalizirati netoleranciju prema specifičnim grupama (poput »moralno upitnih« seksualnih manjina) ili prema drugim religijskim skupinama (Hunsberger, 1995.; Hunsberger & Jackson, 2005.). Tako Coward (1986.) smatra da sve glavne svjetske religije (židovstvo, kršćanstvo, hinduizam, budizam i islam) do neke mjere institucionaliziraju netoleranciju prema drugim religijskim skupinama budući da se svaka od tih religija temelji na istini otkrivenoj u svetoj knjizi, što onda vodi odbacivanju skupina s konkurentnim istinama.

2 Ipak, istraživanja pokazuju da se visoka korelacija između religijskih fundamentalista i predrasudnih stavova uglavnom može objasniti njihovim visokim desno orijentiranim autoritarizmom (Hunsberger, 1995.).

3 Iako treba napomenuti da su utvrđene korelacije bile umjerene ili slabe.

K tome, religijska ili konfesionalna identifikacija jest jedan od temelja socijalnog identiteta, što vodi kategoriziranju drugih religijskih skupina kao »vanjskih grupa« i većoj vjerojatnosti predrasuda prema njima (Hunsberger & Jackson, 2005.).

Što se tiče religijsko institucionaliziranog (ne)prihvatanja homoseksualnosti, a time i homoseksualaca, tu također postoje razlike u očekivanjima od različitih religijskih skupina. Na primjer, na temelju njihovih glavnih crkvenih učenja, Gerhards (2010.) postulira da se najmanja tolerancija homoseksualaca može očekivati od muslimana, pravoslavaca i katolika, dok se od protestanata očekuje nešto veća tolerancija, što i potvrđuju rezultati njegova istraživanja temeljenog na *Europskom istraživanju vrednota* iz 1999./2000. godine. Istraživanja u američkom kontekstu pak pronašla su najpermisivnije stavove prema homoseksualnosti među Židovima i *mainstream* protestantima. Iza njih slijede katolici, a najveću netoleranciju iskazivali su konzervativni protestanti, da bi se u vrlo rijetkim istraživanjima, koja su uključivala i druge religijske grupe osim judeo-kršćanskih, muslimani pokazali kao manje permisivni prema homoseksualnosti i od protestanata i od katolika (Adamczyk & Pitt, 2009.).

Dok su negativni stavovi prema homoseksualcima često vezani uz shvaćanja moralnosti, a negativni stavovi prema drugim religijskim skupinama uz religijske »vanjske grupe«, predrasude prema manjinskim etničkim skupinama poput Roma i imigranata nemaju takvu očekivanu religijsku komponentu. Tako Hunsberger i Jackson (2005.) u svom pregledu europskih studija o vezi religijskih vjerovanja i etničkih predrasuda navode kako većina pregledanih istraživanja (doduše rađenih samo u Belgiji i Nizozemskoj) ipak nisu našla značajnu vezu između kršćanskih vjerovanja ili pohađanja crkve i etničkih predrasuda ili se takva značajna veza u većini slučajeva (iznimke su bile antisemitske predrasude) mogla objasniti nekim drugim čimbenicima (poput dobi, lokalizma, autoritarizma i anomalije). Hunsberger i Jackson (2005.) također navode da su takvi nalazi konzistentni s mnogim sjevernoameričkim istraživanjima, gdje se također nije našla veza između kršćanskih vjerovanja i etničkih/rasnih predrasuda.

Umjesto toga, etničke predrasude najčešće se vežu uz percipiranu prijetnju koju ta skupina predstavlja, kao i uz identificiranje te skupine kao »vanjske«. Tako se imigranti često doživljavaju kao ekonomska prijetnja, što pogotovo dolazi do izražaja kod siromašnijih i slabije obrazovanih pojedinaca. Također, često se očekuje i da će imigrante definirati kao »druge« i stoga prema njima imati negativne stavove pojedinci sa snažnim nacionalnim identitetom (Zick i sur., 2008.), iako je empirijska potpora takvim očekivanjima nedosljedna (Pehrson i sur., 2009.). Slični

procesi mogli bi utjecati i na negativne stavove prema muslimanima koji istodobno funkcioniraju i kao religijska i kao etnička/kulturna »vanjska« grupa. Stoga ne čudi da rezultati *Europske studije vrednota* iz 1999./2000. pokazuju da su predrasude prema muslimanima bile raširenije nego općenite antiimigrantske predrasude čak i prije napada 11. rujna 2001. godine, nakon čega u mnoštvu europskih zemalja dolazi do porasta neprijateljstva prema muslimanima (Strabac & Listhaug, 2008.).

Konačno, Romi su manjinska etnička skupina koju obilježava duboko ukorijenjena negativna percepcija i diskriminacija u europskim zemljama. Budući da romsku manjinu obično obilježava niska razina društvene integriranosti (Bayley i Gorančić-Lazetić, 2006.; Šućur, 2000.), radi se o etničkoj skupini za koju, moguće više od ijedne druge, postoji opasnost da je se identificira kao »vanjsku« grupu iz čega onda proizlazi iskazivanje predrasuda i socijalne distance. Razna istraživanja javnog mnijenja redovito nalaze visoke negativne stavove prema Romima te je tako i posljednja studija Eurobarometra iz 2012. godine pokazala da se u zemljama EU27 prosječno 37 posto stanovnika osjeća nelagodno ako bi njihova djeca bila školske kolege s romskom djecom (European Commission, 2012.). Sukladno istoj studiji, prema toj su ideji bili otvoreniji pojedinci koji među Romima imaju prijatelje ili poznanike, nezaposleni te pojedinci koji smatraju da se njihovo društvo uspješno bori protiv diskriminacije ili koji vjeruju da je etnička diskriminacija rijetkost.

Društvene okolnosti i (sub)kulturne norme kao čimbenici socijalne distance

Unatoč važnosti individualnih karakteristika poput političko-ideoloških i religijskih orijentacija, kao i drugih sociodemografskih karakteristika na iskazivanje predrasuda, mnogi se autori danas slažu da su ti čimbenici ipak ograničeni te da se u obzir moraju uzeti i situacijski faktori te društvene i (sub)kulturne norme (Brown, 2011; Jones, 2002.).⁴ Naime, društveni kontekst u kojem je otvoreno iskazivanje predrasuda (općenito ili prema pojedinoj skupini) društveno nepoželjno ili negativno sankcionirano dovest će do većeg potiskivanja predrasudnih stavova. S druge strane, društveni konteksti u kojima su određene predrasude uobičajene ili široko prihvaćane olakšavaju otvoreno iskazivanje takvih predrasuda budući da se takvi stavovi tada tumače kao da nisu predrasude i stoga ne trebaju biti

4 Na to kako same individualne karakteristike nisu dovoljne u objašnjavanju varijacija u iskazivanju predrasuda među različitim državama ukazao je već Quillian (1995.), ističući da se treba usmjeriti i na čimbenike kao što je ekonomska situacija u nekoj zemlji, veličina manjinskih skupina i sl.

sankcionirani (Crandall & Eshleman, 2003.). Iz toga slijedi da je u nekim (sub)kulturnim kontekstima pojedincima lakše i »formirati« i izraziti predrasude prema pojedinim grupama.

Takav utjecaj kulturnog konteksta može se iščitati i iz međukulturnih razlika u predrasudama koja se mogu pronaći u komparativnim studijama vrednota. Na primjer, gore navedena studija Eurobarometra (European Commission, 2012.) također je pronašla velike varijacije među zemljama u razini u kojoj njihovi stanovnici prihvaćaju ideju da njihova djeca budu školske kolege s romskom djecom. Veći udio stanovništva bio je pozitivan prema toj ideji u zemljama poput Latvije, Poljske, Rumunjske, Finske i Španjolske, dok je negativno bilo više ispitanika u Slovačkoj, Češkoj, Luksemburgu, Italiji, Mađarskoj, Belgiji, Danskoj, Cipru, Francuskoj, Nizozemskoj, Bugarskoj i Irskoj. Eurobarometrova studija nije pokušala objasniti te razlike, što ne čudi s obzirom na vrlo raznoliku kombinaciju zemalja. No, neki se obrasci mogu iščitati iz studija predrasuda prema nekim drugim grupama. Tako je istraživanje Strabaca i Listhauga (2008.) na temelju Europske studije vrednota iz 1999./2000. godine ukazalo na razlike između Zapadne Europe i Istočne Europe, gdje se predrasude prema muslimanima, kao i prema imigrantima općenito, u većoj mjeri mogu naći u zemljama Istočne Europe, u kojima je utjecaj individualnih čimbenika predrasuda također slabiji. Objasnjenje tih razlika nalazi u radu Kunovicha (2004.), koji sličan nalaz slabijeg efekta položaja na tržištu rada, obrazovanja i dohotka na predrasude pojedinaca u Istočnoj Europi obrazlaže postkomunističkim naslijeđem, pogotovo izostankom demokratske tradicije te općenito lošijim ekonomskim uvjetima na istoku Europe. Slične međukulturne razlike mogu se naći i kod stavova prema homoseksualnosti, gdje se postkomunističke zemlje ponovno izdvajaju kao zemlje jače izraženih negativnih stavova ili manje permisivnosti prema homoseksualnosti (Štulhofer & Sandfort, 2005.; Baloban, S. i Črpić, G., 2005.; Brajdić Vuković i Štulhofer, 2012.).

Religijska tradicija zemlje također utječe na permisivnost prema homoseksualnosti. Na primjer, Baloban, S. i Črpić, G. (2005.) na temelju podataka *Europske studije vrednota* iz 1999./2000. godine izdvajaju protestantske sjevernoeuropske zemlje kao najpermisivnije prema homoseksualnosti i ostalim individualnim »moralnim« pitanjima poput pobačaja, usputnog seksa i razvoda, dok su katoličke zemlje, kao i već spomenute tranzicijske istočnoeuropske zemlje, najmanje permisivne. Na temelju istih podataka Lottess i Alkula (2011.) također izdvajaju zemlje luteransko-protestantske tradicije kao permisivnije od zemalja pravoslavne i katoličke tradicije. Također, analizirajući iste podatke, Zrinščak i Nikodem (2009.)

pokazuju da je prihvaćanje homoseksualnosti doduše niže u katoličkim europskim zemljama od onih protestantskih, ali i da je prihvaćanje uobičajeno niže u istočnoeuropskim zemljama nego u zapadnoeuropskim, neovisno o religijskoj tradiciji i razini religioznosti. To, s druge strane, nije slučaj primjerice kod pobačaja, gdje katolička tradicija ima puno veći utjecaj i kod zapadnih i kod istočnih zemalja. Kao što se može iščitati, religijski kulturni kontekst (premda kontekstualiziran drugim društvenim čimbenicima) jedan je od važnijih faktora za kojima se poseže kako bi se objasnile međukulturne razlike u negativnim stavovima prema homoseksualnosti.

No, slijedeći istraživanja Ingleharta i njegovih kolega o vezi vrijednosnih promjena i stupnja ekonomskog razvoja društva (usp. Inglehart, 2000.; Inglehart & Baker, 2000.), neki autori negativne stavove prema homoseksualnosti, osim religijskom tradicijom, objašnjavaju i modernizacijom, gdje se od populacije zemalja u postindustrijskom stupnju modernizacije očekuje veće prihvaćanje samoekspresivnih ili postmaterijalnih vrijednosti, koje onda uključuju i veću toleranciju homoseksualnosti i homoseksualaca (Adamczyk & Pitt, 2009.; Štulhofer & Rimac, 2009.; Lottes & Alkula, 2011.). U tom kontekstu pogotovo je zanimljiv nalaz Adamczyka i Pitta (2009.) koji, na temelju podataka iz Svjetske studije vrednota iz 2004. godine, ukazuje na interakciju osobne religioznosti, religijskog konteksta i modernizacijskog stupnja. Njihovo istraživanje pokazuje da je utjecaj osobne religioznosti na predrasude o homoseksualcima bio veći u modernizacijski naprednijim zemljama (kao što je SAD), dok je u zemljama na nižem modernizacijskom stupnju osobna religioznost pojedinaca bila od manje važnosti i na njihove je stavove u većoj mjeri utjecao njihov religijski kontekst (na primjer, čak i nereligiozni pojedinci u slabije razvijenim muslimanskim zemljama iskazuju veće negativne stavove prema homoseksualcima).

Također, polazeći od postavaka teorije integrirane prijetnje te koncepta realistične prijetnje,⁵ Velasco González i sur. (2008.) navode kako razloge netolerantnosti i negativnih stavova prema pojedinim skupinama valja tražiti i u sukobu interesa odnosno (percipiranom) nadmetanju oko oskudnih resursa (npr. posla, socijalnih prava i sl.), kao i percepciji da su ti resursi ugroženi od pripadnika »vanjskih«

.....
5 Sukladno teoriji integrirane prijetnje različiti izvori prijetnje mogu pridonijeti negativnim stavovima prema članovima »vanjskih grupa«, kao što su npr. realistična (npr. egzistencijalna prijetnja), simbolička prijetnja (npr. prijetnje vrijednosnom sustavu, grupnom identitetu i sl.) i dr. (više u Stephan & Stephan, 1996.; Šram, 2010.).

skupina. Neovisno o tome radi li se o stvarnoj prijetnji, osjećaj ugroženosti te želja za očuvanjem unutargrupnih interesa može dovesti do predrasuda i diskriminatornog ponašanja. Jedna od okolnosti koja može odrediti razinu percipirane prijetnje jest i ekonomski kontekst te će u situacijama lošijih ekonomskih uvjeta (uglavnom mjerenih razinom BDP-a te nezaposlenosti) različita dobra koja su predmet nadmetanja biti oskudnija (Meuleman i sur., 2009.), što se može negativno odraziti na predrasude. Naime, lošije su ekonomske prilike često povezane s većom kompetitivnošću na tržištu rada što može pridonijeti porastu diskriminatornih stavova prema »vanjskim« skupinama, koje se često percipiraju izvorom nepoštene ekonomskog natjecanja (Semyonov i sur., 2008.). Iako su mnoge studije predviđele kako će s lošijom ekonomskom situacijom rasti predrasude, rezultati dosadašnjih istraživanja nisu uvijek jednoznačni te postoje dokazi koji i potvrđuju i opovrgavaju tu tezu (npr. Meuleman i sur., 2009.; Schneider, 2008.; Semyonov i sur., 2008.; Strabac & Listhaug, 2008.; Quillian, 1995.). K tome, neki autori ukazuju da bi percepcija lošijih ekonomskih uvjeta mogla biti važnija od samih uvjeta budući da se, kada se u model uvedu promjene u razini nezaposlenosti, one prije pokazuju značajnima nego sama nezaposlenost (Strabac & Listhaug, 2008.).

CILJEVI RADA I METODOLOGIJA

Budući da za različite skupine »vrijede« različite kulturne i subkulturne norme, iskazivanje predrasuda ovisit će ne samo o individualnim karakteristikama nego i o kontekstu u kojem pojedinci iskazuju stavove i prema kojim ih grupama iskazuju. Kako bi se razmotrio utjecaj društveno-kulturnih čimbenika na iskazivanje predrasuda prema različitim manjinskim skupinama, rad se bavi međukulturalnom usporedbom socijalne distance prema četirima različito društveno prihvaćenim skupinama: homoseksualcima, Romima, imigrantima i muslimanima. Osim prikaza podataka o socijalnoj distanci, analizirat će se utjecaj sociodemografskih varijabla (dobi, spola, obrazovanja, urbano/ruralne okoline) te utjecaj ideološko-svjetonazorskih stavova (tradicionalnih religijskih vjerovanja, religijske identifikacije i desno orijentirane autoritarnosti). Ponajprije se postavlja pitanje mogu li isti svjetonazorski stavovi objasniti distancu prema različitim skupinama te kako iskazivanju distance pridonosi širi društveni kontekst poput postkomunističkog naslijeđa (koje uključuje izostanak demokratske tradicije), religijskoga kulturnog konteksta, modernizacijskog stupnja i ekonomskih uvjeta.

Pri analizi posebna pažnja posvećuje se utjecaju religijskih aspekata na iskazanu socijalnu distancu prema izabranim skupinama. Taj religijski element analize izdvaja se kao važan upravo zbog religijsko-društvenih promjena koje su obilježile Hrvatsku, ali i druge postkomunističke zemlje nakon raspada komunističkih režima. Pritom se ponajprije misli na značajniju društvenu ulogu religije i Crkve nakon sloma bivših ateističkih režima, pri čemu se ne trebaju zanemariti ni kontroverze oko javne uloge religije u tim društvima.

Podatci, metoda i mjere

Rad se temelji na podacima *Europske studije vrednota* (EVS) iz 2008. godine za osamnaest postkomunističkih i četiri južnoeuropske zemlje (usp. Prilog 1 za popis zemalja uključenih u analizu). Primarni je interes vidjeti kako (1) individualne vrijednosne orijentacije (tradicionalna religiozna vjerovanja, religijska identifikacija i desno orijentirani autoritarizam) i (2) religijski i ekonomski kontekst zemlje te postkomunističko naslijeđe utječu na socijalnu distancu prema homoseksualcima, Romima, imigrantima i muslimanima. Budući da ovo uključuje i makro razinu i mikro razinu analize i da su mjere socijalne distance binarne varijable, u analizi se služimo višerazinskim generaliziranim linearnim modelima za binarne zavisne varijable koji omogućuju da se vidi može li se neobjašnjen varijabilitet između zemalja objasniti varijablama na razini zemalja (kontekstualnim varijablama) (Snijders & Bosker, 2012.; Hox, 2010.). Za svaku od četiriju zavisnih varijabla socijalne distance radimo odvojenu analizu s istim individualnim i kontekstualnim nezavisnim varijablama i kontrolama. Svaka analiza, osim socijalne distance prema muslimanima, koja nije bila ispitana u islamski dominantnom Azerbajdžanu, uključuje dvadeset i dvije zemlje.⁶

Mjera socijalne distance u EVS-u traži od ispitanika da iz priložene liste izaberu skupine s kojima ne bi željeli biti susjedi. Svaka je od četiriju zavisnih varijabla

6 Iz analize su isključene Albanija, Bugarska, Bjelorusija, Litva, Makedonija i Kosovo. Kosovo je isključeno zbog nedostupnih podataka za HDI i stope nezaposlenosti, dok je u Albaniji, Bugarskoj, Litvi i Makedoniji za velik broj varijabli korištenih u analizi (posebice za sastavnice indeksa tradicionalne religioznosti i desno-orijentiranog autoritarizma) nedostajalo više od 15 posto vrijednosti ili su pak vrijednosti koje nedostaju na pojedinim varijablama iznosile više od 50 posto. U slučaju Bjelorusije, količina vrijednosti koje nedostaju na analiziranim varijablama bila je nešto manja nego kod ostalih zemalja, no ipak dostatna za isključenje iz analize.

(socijalna distanca prema homoseksualcima, Romima, imigrantima i muslimanima) binarna varijabla koja mjeri je li ta skupina bila navedena kao nepoželjan susjed ili ne. Kod interpretacije kasnijih rezultata treba voditi računa o činjenici kako je vjerojatnije da se veća socijalna distanca iskazuje kada dođe do bliskijih razina odnosa (npr. brak, blisko prijateljstvo), tako da ta mjera nije sasvim zadovoljavajuća mjera socijalne distance. No, budući da mjeri poželjnost manje bliskog odnosa, ipak može biti korisna u identificiranju ispitanika s vrlo jasnim eksplisnim predrasudama prema navedenoj skupini.

Individualne mjere religioznosti uključuju tradicionalno religijsko vjerovanje (srednja vrijednost pozitivnih odgovora na pitanja o vjerovanju u život poslije smrti, raj, pakao i grijeh; Cronbachov alfa koeficijent pouzdanosti skale = 0,885),⁷ religijsku identifikaciju, učestalost pohađanja religijskih obreda (jednom mjesečno ili češće nasuprot onima koji religijske obrede pohađaju rjeđe od jednom mjesečno) te eksplicitno izraženo povjerenje u Crkvu. Slijedeći operacionalizaciju autoritarizma kojom su se koristili De Regt i suradnici (2011.) na EVS podatcima, desno orijentirani autoritarizam operacionalizira se kao srednja vrijednost neprihvatanja homoseksualnosti, pobačaja, razvoda, eutanazije i usputnog seksa (na skali od deset vrijednosti), preferencije za moćnog vođu koji se ne osvrće na vladu i izbore (na skali od četiri vrijednosti), poželjnosti većeg poštivanja autoriteta u bliskoj budućnosti (na skali od tri vrijednosti) i slaganja s tvrdnjama da bi se djeca kod kuće trebala učiti poslušnost i da bi djeca uvijek trebala poštivati svoje roditelje bez obzira na njihove mane i kvalitete. Te su tvrdnje standardizirane na skalu 0–1 te čine indeks konzervativne autoritarnosti čiji je Cronbachov alfa koeficijent pouzdanosti skale 0,646.

Individualne kontrole uključuju sociodemografske varijable obično povezane s iskazivanjem predrasuda: spol, dob, razina obrazovanja i veličina mjesta stanovanja kao pokazatelj urbane/ruralne okoline⁸ (usp. Strabac & Listhaug, 2008.).

7 Uobičajeno je tradicionalno religijsko vjerovanje mjeriti i vjerom u Boga. U ovom se radu to ne čini zbog toga što redosljed pitanja u EVS upitniku, gdje se prvo ispituje vjerovanje u Boga, a zatim vjerovanje u život poslije smrti, raj, pakao i grijeh, projicira odgovor s prvog pitanja na ostale čestice (zahvaljujemo Ivanu Rimcu na toj opasci). Indeksi *sa* i *bez* vjerovanja u Boga ne razlikuju se puno u vrijednosti Cronbachovog alfa koeficijenta pouzdanosti skale. Štoviše, indeks bez vjerovanja u Boga ima neznatno veću vrijednost Cronbachova alfa koeficijenta: 0,885 u odnosu na 0,873 indeksa koji uključuje vjerovanje u Boga.

8 Socioekonomski položaj nije uključen u model budući da su oba moguća indikatora (varijabla dohotka i varijabla klase na temelju zanimanja) u mnoštvu zemalja uključenih u analizu sadržavale velik broj vrijednosti koje nedostaju ili su bile nedosljedno kodirane.

Kontrolira se i za nacionalni osjećaj budući da se u literaturi često pretpostavlja da je vezan uz predrasude prema imigrantima, iako su rezultati različitih istraživanja nedosljedni u utvrđivanju te veze (Pehrson i sur., 2009.).

Konačno, na razini se zemalja promatra pripadaju li zemlje postkomunističkom ili južноевропском kulturnom naslijeđu, identificira se dominantna religijska tradicija svake od zemalja⁹ (usp. Prilog 3), kao pokazatelj modernizacije koristi se Indeks ljudskog razvoja (HDI) u 2008. godini (centriran na srednju vrijednost čitava uzorka), a kao pokazatelji ekonomskog konteksta BDP u 2008. godini (centriran na srednju vrijednost čitava uzorka) i promjena u stopi nezaposlenosti u petogodišnjem razdoblju prije provođenja istraživanja (centrirana na srednju vrijednost čitava uzorka). Podatci o korištenim (netransformiranim) varijablama nalaze se u Prilogu 2.

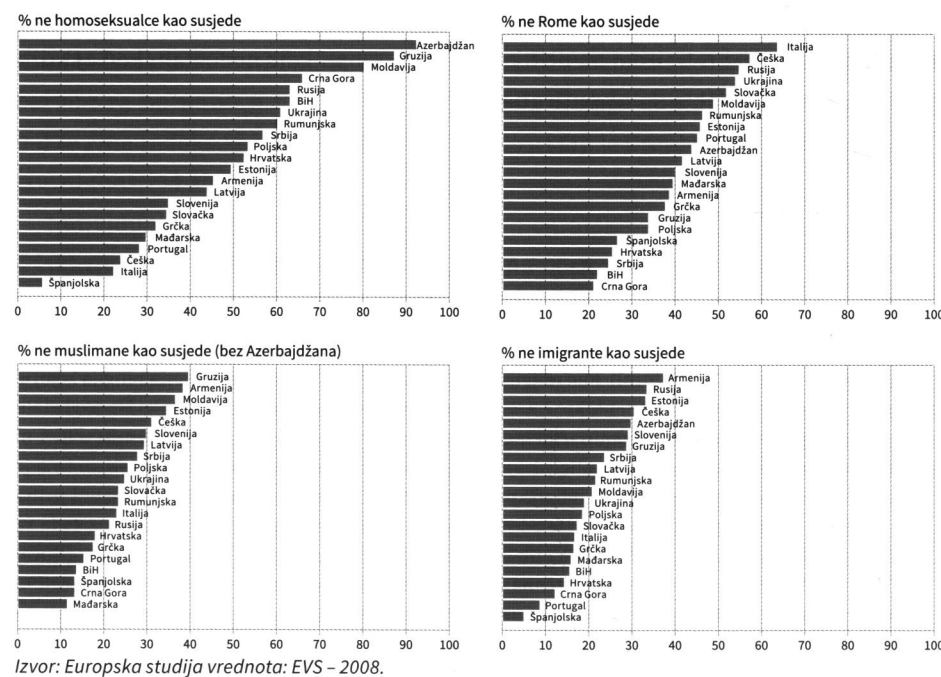
S obzirom na velik broj vrijednosti koje nedostaju (tek 50.01 posto ispitanika imalo je potpune vrijednosti na svim korištenim varijablama, uključujući varijable koje čine indekse tradicionalnog religioznog vjerovanja i desno orijentirane autoritarnosti), upotrijebljena je metoda multiple imputacije koristeći se MICE modulom (*Multiple Imputation by Chained Equations*) u statističkom programu Stata 12.1. Slijedeći preporuke iz literature za slučajeve kada nedostaje više od 50 posto uzorka (Snijders & Bosker, 2012.), analize su rađene na uzorku s 40 imputacija. Također, nismo imputirali vrijednosti na zavisnim varijablama, kao ni na varijablama spola, dobi i religijske identifikacije. Vrijednosti koje nedostaju kod ostalih individualnih varijabla su imputirane.

9 Pri identifikaciji religijske tradicije zemlje, korišteni su podatci o većinskoj religiji u prošlom cenzusu koji su prikupljeni u CIA-inom *The World Factbook* (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>). Kao religijska tradicija zemlje identificirana je ona religija kojoj je pripadalo više od 70 posto stanovnika te zemlje u prošlom cenzusu. Kao potvrda, također se gledala i religija koju je kao svoju denominaciju identificiralo više od 70 posto vjernika te zemlje u EVS-u. U većini slučajeva, identifikacija religijske tradicije bila je jednoznačna – radilo se o religiji koja je zadovoljavala oba uvjeta većinske religije prema *The World Factbook* i prema EVS-u. Ako ni jedna religija nije zadovoljavala uvjet od više od 70 posto stanovništva prema prošlom cenzusu, tada se kao dominantna religija identificirala ona koju je izabralo više od 70 posto vjernika u EVS-u (slučaj Češke, Mađarske, Rusije i Slovenije). U trima slučajevima, ni jedna religija nije zadovoljila uvjet od 70 posto ni prema *The World Factbook* ni prema EVS-u te su te zemlje identificirane kao zemlje miješane religije: BiH (većinski muslimanska i pravoslavna), Estonija (protestantska i pravoslavna) i Latvija (protestantska i pravoslavna).

REZULTATI

Srednje vrijednosti svake od analiziranih zemalja za socijalnu distancu prema homoseksualcima, Romima, muslimanima i imigrantima (Prilog 1, Grafikon 1) pokazuju kako se u gotovo svim zemljama najveća socijalna distanca iskazuje prema homoseksualcima. U mnogim se zemljama homoseksualci svojom nepoželjnošću jasno izdvajaju od ostalih triju skupina, čija neprihvaćenost ni u jednoj zemlji ne prelazi 70 posto. Štoviše, socijalna distanca prema imigrantima i muslimanima je u svim zemljama ispod 40 posto, dok homoseksualce kao susjede u zemljama poput Moldavije, Gruzije i Azerbajdžana ne prihvaća 80–90 posto ispitanika. Nakon homoseksualaca u pravilu slijede Romi, dok se u većini zemalja najmanja socijalna distanca iskazuje prema imigrantima. Iznimka su južноевропске zemlje gdje je socijalna distanca prema Romima veća nego li prema homoseksualcima, a njima se pridružuju Mađarska, Slovačka i Češka. Štoviše, Česi se izdvajaju po tome da su homoseksualci prihvatljiviji susjedi od ostalih triju analiziranih skupina. Španjolska se također izdvaja kao zemlja s najmanjim postotkom ispitanika koji homoseksualce smatraju nepoželjnim susjedima.

Grafikon 1. Socijalna distanca u različitim postkomunističkim i južноевропским zemljama

Hrvatska je u svojim rezultatima slična ostalim postkomunističkim zemljama. Najveća se socijalna distanca iskazuje prema homoseksualcima koje nepoželjnim susjedima smatra oko polovice ispitanika. Zatim slijede Romi koje ne prihvaća 25 posto ispitanika i muslimani koji su nepoželjni susjedi za 17 posto ispitanika. Socijalna distanca je najmanja prema imigrantima (13 posto). Sa svojom razinom iskazane socijalne distance prema homoseksualcima Hrvatska zauzima središnju poziciju među analiziranim zemljama, pri čemu su južноевропске zemlje te postkomunističke zemlje poput Češke, Mađarske i Slovenije tolerantnije, a ostale bivše jugoslavenske zemlje te zemlje poput Rumunjske, Rusije i Moldavije manje tolerantne prema homoseksualnim susjedima. Što se tiče socijalne distance prema Romima, muslimanima i imigrantima, Hrvatska se smještava među tolerantnije zemlje.

Grafikon 1 ukazuje na varijacije među zemljama u iskazivanju socijalne distance, koja je posebice izražena kod socijalne distance prema homoseksualcima čije iskazivanje uključuje raspon od 5 posto neprihvaćanja u Španjolskoj do 91 posto neprihvaćanja u Azerbajdžanu. Nakon toga slijede Romi s oko 20 posto neprihvaćanja u Crnoj Gori do 63 posto neprihvaćanja u Italiji. Najmanje su varijacije u socijalnoj distanci prema muslimanima i imigrantima. Značajnu varijabilnost među zemljama potvrđuju i rezultati tzv. »praznog modela«, koji ne uključuje nezavisne varijable već samo procjenjuje varijaciju između zemalja (Snijders & Bosker, 2012.). Koeficijent *intraclass* korelacije (ICC) pokazuje da se varijabilnosti među zemljama može pripisati čak 27,74 posto varijacije u socijalnoj distanci prema homoseksualcima. Koeficijenti *intraclass* korelacije manji su za ostale zavisne varijable, iako i dalje ukazuju na varijabilnost među zemljama zbog koje OLS regresije ne bi bile prihvatljive: *intraclass* korelacija za socijalnu distancu prema imigrantima je 9,42 posto, prema Romima 7,23 posto i prema muslimanima 6,64 posto.

Tablica 1 prikazuje glavne analizirane modele za svaku zavisnu varijablu. Model 1 je početni model koji uključuje sve razmatrane individualne nezavisne varijable i kontrole. Model 2 za homoseksualce, Rome i muslimane, odnosno Model 3 za imigrante,¹⁰ uključuju samo značajne individualne nezavisne varijable i kontrole (na razini $p < 0,05$), uključujući i polinomnu funkciju za dob, gdje se takva funkcija

10 Model 3 za imigrante jest ekvivalentan Modelu 2 za homoseksualce, Rome i muslimane – sadrži samo značajne individualne prediktore. Razlog jednom koraku više kod modela za imigrante jest taj što je varijabla tradicionalnog religijskog vjerovanja, koja je bila značajna u Modelu 1 prestala biti značajna kada su iz modela izuzeti ostali neznčajni individualni prediktori u Modelu 2 za imigrante.

pokazala značajnom. U Modelu 3 za homoseksualce, Rome i muslimane, odnosno u Modelu 4 za imigrante, uvode se kontekstualne varijable i kontrole. Model 4 za homoseksualce, Rome i muslimane model je koji zadržava samo individualne i kontekstualne prediktore značajne na razini $p < 0,05$ iz prethodnog modela, a ekvivalentan model za imigrante prikazan je u Tablici 2, koja sadržava finalne modele za sve četiri skupine. Svi finalni modeli su *Random-Intercept* modeli što znači da je dopušteno da srednje vrijednosti zavisne varijable variraju između zemalja (Snijders & Bosker, 2012.). Ti su modeli analizirani višerazinskim generaliziranim linearnim modelima za binarne zavisne varijable (*logit link*) na 40 imputiranih uzoraka koji su kombinirani zajedno kako bi proizveli konačne rezultate za svaki model koji se nalazi u Tablici 1 i 2. Budući da se *likelihood-ratio* i *deviance* testovi, koji su uobičajeni testovi za specifikaciju hijerarhijskih modela, ne mogu koristiti za imputirane podatke (StataCorp, 2012.), u specifikaciji modela gledali smo značajnost svakoga pojedinog koeficijenta na razini $p < 0,05$ te smo testirali jesu li podskupine neznačajnih koeficijenata zajednički jednake nuli prije nego što smo ih isključili iz modela. Također, finalni model na imputiranim podacima za svaku zavisnu varijablu usporedili smo s istovjetnim modelom na neimputiranim podacima – rezultati su se velikom većinom pokazali dosljednima.

Tablica 1. Hijerarhijski generalizirani linearni modeli 1–4 (HGLM) socijalne distance prema homoseksualcima, Romima, muslimanima i imigrantima u postkomunističkim i južноевропским zemljama, EVS – 2008.

	SD: homoseksualci				SD: Romi			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
FIKSNi EFEKTI Individualne varijable								
Intercept	-0.83** (0.241)	-0.78** (0.242)	-1.22** (0.487)	-0.57** (0.188)	-0.51** (0.133)	-0.44** (0.130)	-1.37** (0.506)	-0.69 (0.389)
Tradicionalno relig. vjerovanje	0.05 (0.041)				0.09* (0.038)	0.07* (0.035)	0.07* (0.035)	0.07* (0.035)
Religijska identifikacija (referentna grupa: Pravoslavci)								
Protestanti	-0.31** (0.082)	-0.31** (0.082)	-0.30** (0.082)	-0.30** (0.082)	-0.22** (0.080)	-0.23** (0.080)	-0.23** (0.080)	-0.23** (0.080)
Muslimani	-0.09 (0.083)	-0.09 (0.083)	-0.10 (0.083)	-0.10 (0.083)	-0.32** (0.081)	-0.32** (0.080)	-0.32** (0.081)	-0.32** (0.080)
Katolici	-0.20** (0.056)	-0.20** (0.056)	-0.19** (0.056)	-0.19** (0.056)	0.02 (0.053)	0.02 (0.053)	0.01 (0.053)	0.01 (0.053)
Drugo (Židovi, budisti ...)	-0.24** (0.090)	-0.25** (0.090)	-0.25** (0.090)	-0.25** (0.090)	-0.27** (0.082)	-0.27** (0.082)	-0.27** (0.082)	-0.28** (0.082)
Bez religijske identifikacije	-0.17** (0.047)	-0.20** (0.045)	-0.20** (0.045)	-0.20** (0.045)	-0.00 (0.047)	0.01 (0.045)	0.01 (0.046)	0.00 (0.046)
Učestalost pohađanja crkve	0.11** (0.033)	0.14** (0.031)	0.14** (0.031)	0.14** (0.031)	-0.02 (0.031)			
Povjerenje u Crkvu	0.10 (0.053)				-0.05 (0.049)			
Desno orijentirani autoritarizam	1.63** (0.089)	1.68** (0.088)	1.67** (0.088)	1.67** (0.088)	0.30** (0.083)	0.28** (0.080)	0.28** (0.081)	0.28** (0.081)
Spol (žene)	-0.29** (0.027)	-0.28** (0.026)	-0.28** (0.026)	-0.28** (0.026)	-0.01 (0.025)			
Dob	0.01** (0.001)	0.01** (0.001)	0.01** (0.001)	0.01** (0.001)	-0.00** (0.001)	-0.01** (0.002)	-0.01** (0.002)	-0.01** (0.002)

	SD: homoseksualci				SD: Romi			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Dob ²								
Obrazovanje	-0.10** (0.012)	-0.11** (0.012)	-0.11** (0.012)	-0.11** (0.012)	-0.05*** (0.011)	-0.05** (0.011)	-0.05** (0.011)	-0.05** (0.011)
Veličina mjesta	-0.34** (0.039)	-0.35** (0.039)	-0.34** (0.039)	-0.35** (0.039)	-0.16*** (0.036)	-0.16** (0.036)	-0.16** (0.036)	-0.16** (0.036)
Nacionalni ponos	-0.18** (0.055)	-0.17** (0.055)	-0.16** (0.055)	-0.16** (0.055)	0.01 (0.050)			
Kontekstualne varijable								
Religijska tradicija (referentna grupa: Pravoslavna)								
Katolička			-0.60* (0.301)	-0.43 (0.292)			-0.32 (0.313)	
Muslimanska			2.09** (0.541)	1.82** (0.531)			0.97 (0.557)	
Miješana			-0.29 (0.314)	-0.22 (0.324)			-0.25 (0.327)	
Režim (postkomunistički)			0.82 (0.570)				1.18* (0.592)	0.27 (0.429)
HDI, 2008.			-5.381 (4.695)	-1.03 (3.779)			-8.34 (4.882)	
BDP, 2008.			-0.011 (0.041)	-0.06** (0.021)			0.10* (0.042)	0.02 (0.016)
Promjena u stopi nezaposlenosti, 2003. – 2008.			-0.42* (0.201)	-0.50* (0.202)			0.04 (0.210)	
RANDOM-EFEKTI								
Varijanca druge razine								
Intercept	1.1331 (0.346)	1.1566 (0.353)	0.1808 (0.057)	0.1987 (0.062)	0.2644 (0.081)	0.2638 (0.081)	0.1966 (0.060)	0.2481 (.076)

	SD: muslimani?				SD: imigranti			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
FIKSNI EFEKTI								
Individualne varijable								
Intercept	-1.56** (0.133)	-1.53** (0.127)	-2.58*** (0.427)	-1.93** (0.222)	-1.74** (0.157)	-1.66** (0.150)	-1.69** (0.149)	-3.38** (0.361)
Tradicionalno religijsko vjerovanje	-0.00 (0.046)				-0.10* (0.047)	-0.07 (0.043)		
Religijska identifikacija (referentna grupa: Pravoslavci)								
Protestanti	-0.01 (0.089)	0.01 (0.089)	0.01 (0.089)	0.01 (0.089)	-0.04 (0.094)	-0.03 (0.094)	-0.02 (0.093)	-0.02 (0.093)
Muslimani					-0.57** (0.095)	-0.57** (0.095)	-0.57** (0.095)	-0.59** (0.095)
Katolici	-0.20** (0.062)	-0.20** (0.061)	-0.18** (0.062)	-0.19** (0.061)	-0.16* (0.065)	-0.15* (0.065)	-0.16* (0.065)	-0.14* (0.065)
Drugo (Židovi, budisti ...)	-0.34** (0.099)	-0.33** (0.098)	-0.32** (0.099)	-0.32** (0.098)	-0.07 (0.104)	-0.08 (0.103)	-0.08 (0.103)	-0.08 (0.103)
Bez religijske identifikacije	0.01 (0.053)	0.02 (0.052)	0.03 (0.053)	0.02 (0.052)	-0.11* (0.054)	-0.12* (0.053)	-0.10* (0.051)	-0.10 (0.051)
Učestalost pohađanja crkve	0.07* (0.036)	0.07* (0.036)	0.07* (0.036)	0.07* (0.036)	0.04 (0.037)			
Povjerenje u Crkvu	0.17** (0.060)	0.18** (0.057)	0.17** (0.057)	0.18** (0.057)	0.06 (0.059)			
Desno orijentirani autoritarizam	0.58** (0.098)	0.59** (0.096)	0.59** (0.096)	0.59** (0.096)	0.42** (0.102)	0.45** (0.097)	0.44** (0.097)	0.43** (0.097)
Spol (žene)	-0.10** (0.029)	-0.10** (0.029)	-0.10** (0.029)	-0.10** (0.029)	-0.01 (0.030)			
Dob	-0.00 (0.001)				-0.00 (0.001)			

	SD: muslimani ²				SD: imigranti			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Dob ²								
Obrazovanje	-0.09** (0.013)	-0.09** (0.012)	-0.09** (0.012)	-0.09** (0.012)	-0.07** (0.013)	-0.07** (0.013)	-0.07** (0.013)	-0.07** (0.013)
Veličina mjesta	-0.15** (0.043)	-0.16*** (0.043)	-0.16** (0.043)	-0.16** (0.043)	0.13** (0.044)	0.11** (0.044)	0.11* (0.044)	0.11* (0.044)
Nacionalni ponos	0.10 (0.062)				0.10 (0.062)			
Kontekstualne varijable								
Religijska tradicija (referentna grupa: Pravoslavna)								
Katolička			-0.32 (0.264)					-0.71** (0.224)
Muslimanska								1.30** (0.394)
Miješana			0.01 (0.274)					-0.18 (0.230)
Režim (postkomunistički)			1.36** (0.497)	0.50* (0.232)				(0.419)
HDI, 2008.			-6.10 (4.082)					-4.60 (3.425)
BDP, 2008.			0.07 (0.036)					0.09** (0.030)
Promjena u stopi nezaposlenosti, 2003. – 2008.			0.22 (0.175)					(0.147)
RANDOM-EFEKTI								
Varijanca druge razine								
Intercept	0.2067 (0.066)	0.2060 (0.065)	0.1355 (0.043)	0.1683 (0.054)	0.3565 (0.111)	0.3582 (0.111)	0.3565 (0.111)	0.0935 (0.031)

Bilješke: Standardne pogreške u zagradama. ** p < 0,05, * p < 0,01
1 Iako režim, HDI i BDP nisu individualno značajni u Modelu 3 za homoseksualce, zajednički su značajni na razini p < 0,05, te su stoga zadržani u modelu.
2 Modeli ne uključuju Azerbajdžan ni ispitanike koji se identificiraju kao muslimani.

Tablica 2. Finalni hijerarhijski generalizirani linearni model (HGLM) socijalne distance prema homoseksualcima, Romima, muslimanima i imigrantima u postkomunističkim i južnoeuropskim zemljama, EVS – 2008.

FINALNI MODELI	SD: homoseksualci	SD: Romi	SD: Muslimani1	SD: imigranti
FIKSNI EFEKTI				
Individualne varijable				
Intercept	-0.55** (0.182)	-0.44** (0.130)	-1.93** (0.222)	-3.06** (0.282)
Tradicionalno religijsko vjerovanje		0.07* (0.035)		
Religijska identifikacija (referentna grupa: Pravoslavci)				
Protestanti	-0.30** (0.082)	-0.23** (0.080)	0.01 (0.089)	-0.02 (0.093)
Muslimani	-0.10 (0.083)	-0.32** (0.080)		-0.59** (0.095)
Katolici	-0.19** (0.056)	0.02 (0.053)	-0.19** (0.061)	-0.14* (0.065)
Drugo (židovi, budisti...)	-0.25** (0.090)	-0.27** (0.082)	-0.32** (0.098)	-0.08 (0.103)
Bez religijske identifikacije	-0.20** (0.045)	0.01 (0.045)	0.02 (0.052)	-0.10 (0.051)
Učestalost pohađanja crkve	0.14** (0.031)		0.07* (0.036)	
Povjerenje u Crkvu			0.18** (0.057)	
Desno orijentirani autoritarizam	1.67** (0.088)	0.28** (0.080)	0.59** (0.096)	0.43** (0.097)
Spol (žene)	-0.28** (0.026)		-0.10** (0.029)	
Dob	0.01** (0.001)	-0.01** (0.002)		
Dob2		0.00** (0.000)		
Obrazovanje	-0.11** (0.012)	-0.05** (0.011)	-0.09** (0.012)	-0.07** (0.013)
Veličina mjesta	-0.35** (0.039)	-0.16** (0.036)	-0.16** (0.043)	0.11* (0.044)
Nacionalni ponos	-0.16** (0.055)			

FINALNI MODELI	SD: homoseksualci	SD: Romi	SD: Muslimani1	SD: imigranti
Kontekstualne varijable				
Religijska tradicija (referentna grupa: Pravoslavna)				
Katolička	-0.45 (0.284)			-0.69** (0.233)
Muslimanska	1.77** (0.497)			1.04** (0.360)
Miješana	-0.24 (0.313)			-0.21 (0.239)
Režim (postkomunistički)			0.50* (0.232)	1.89** (0.336)
HDI, 2008.				
BDP, 2008.	-0.06** (0.012)			0.06** (0.016)
Promjena u stopi nezaposlenosti, 2003.–2008.	-0.50* (0.201)			0.36* (0.152)
RANDOM-EFEKTI				
Varijanca druge razine				
Intercept	0.1994 (0.062)	0.2638 (0.081)	0.1683 (0.054)	0.1021 (0.033)

Bilješke: Standarde pogreške u zagradama. ** p<0,05, * p<0,011. Modeli ne uključuju Azerbejdžan ni ispitanike koji se identificiraju kao muslimani.

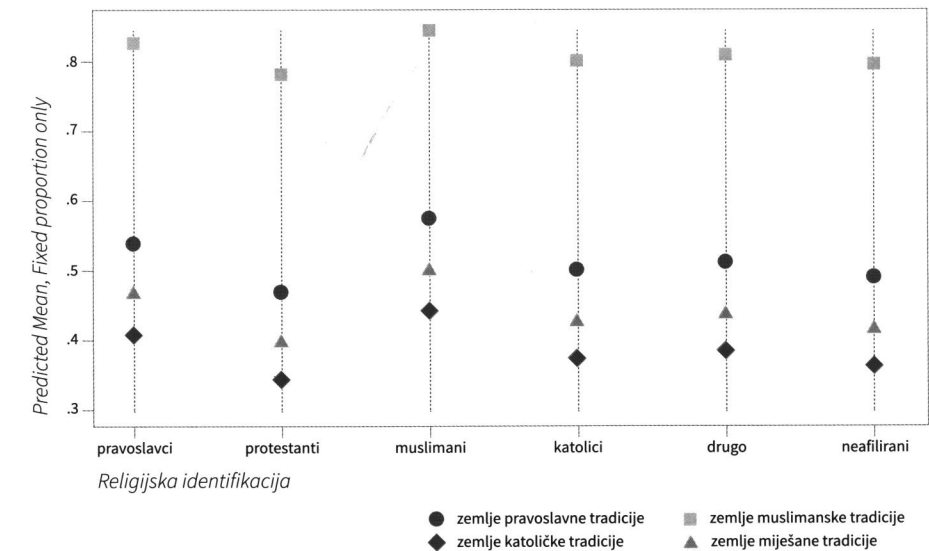
Tablica 3. Jednadžbe finalnih modela i pojednostavljeni prikaz značajnih prediktora (p<0,05)

Značajni prediktori veće socijalne distance prema homoseksualcima	$\pi_{ij} = \text{logistic} (\gamma_{00} + \gamma_{1,0} \times \text{relig_id}_{ij} + \gamma_{6,0} \times \text{pohađanje}_{ij} + \gamma_{7,0} \times \text{autoritarizam}_{ij} + \gamma_{8,0} \times \text{žene}_{ij} + \gamma_{9,0} \times \text{dob}_{ij} + \gamma_{10,0} \times \text{obrazovanje}_{ij} + \gamma_{11,0} \times \text{veličina mjesta} + \gamma_{12,0} \times \text{ponos}_{ij} + \gamma_{0,1-3r_tradicija_j} + \gamma_{0,4} \text{bdp}_j + \gamma_{0,5} \text{pr_nezaposlenost}_j + u_{0j})$ Religijski identitet: Pravoslavci > Drugi; Katolici; Neafilirani; Protestanti Veća učestalost pohađanja crkve: Jednom mjesečno i češće > Rjeđe od jednom mjesečno Veći desno orijentirani autoritarizam Spol: Muškarci > Žene Niže obrazovanje Viša dob Manja veličina mjesta Manji nacionalni ponos Religijska tradicija: Muslimanska > Pravoslavna; Miješana; Katolička Manji BDP, 2008 Pad stope nezaposlenosti, 2003–08
Značajni prediktori veće socijalne distance prema Romima	$\pi_{ij} = \text{logistic} (\gamma_{00} + \gamma_{1,0} \times \text{relig_trad}_{ij} + \gamma_{2,0} \times \text{relig_id}_{ij} + \gamma_{7,0} \times \text{autoritarizam}_{ij} + \gamma_{8,0} \times \text{dob}_{ij} + \gamma_{9,0} \times \text{dob2}_{ij} + \gamma_{10,0} \times \text{obrazovanje}_{ij} + \gamma_{11,0} \times \text{veličina mjesta}_{ij} + u_{0j})$ Veća tradicionalna religioznost: p = 0.05 Religijski identitet: Katolici > Protestanti; Drugi; Muslimani Pravoslavci > Protestanti; Drugi; Muslimani Neafilirani > Protestanti; Drugi; Muslimani Veći desno orijentirani autoritarizam Dob + Dob2: najmanja i najveća dob Niže obrazovanje Manja veličina mjesta
Značajni prediktori veće socijalne distance prema muslimanima	$\pi_{ij} = \text{logistic} (\gamma_{00} + \gamma_{1,0} \times \text{relig_id}_{ij} + \gamma_{6,0} \times \text{pohađanje}_{ij} + \gamma_{7,0} \times \text{pov_crkva}_{ij} + \gamma_{8,0} \times \text{autoritarizam}_{ij} + \gamma_{9,0} \times \text{žene}_{ij} + \gamma_{10,0} \times \text{obrazovanje}_{ij} + \gamma_{11,0} \times \text{veličina mjesta} + \gamma_{0,1} \text{režim}_j + u_{0j})$ Religijski identitet: Protestanti > Katolici; Drugi Pravoslavci > Katolici; Drugi Neafilirani > Katolici; Drugi Veća učestalost pohađanja crkve: Jednom mjesečno i češće > Rjeđe od jednom mjesečno Veće povjerenje u Crkvu Veći desno orijentirani autoritarizam Spol: Muškarci > Žene Niže obrazovanje Manja veličina mjesta Režim: Postkomunistički > Južnoeuropski
Značajni prediktori veće socijalne distance prema imigrantima	$\pi_{ij} = \text{logistic} (\gamma_{00} + \gamma_{1,0} \times \text{relig_id}_{ij} + \gamma_{6,0} \times \text{autoritarizam}_{ij} + \gamma_{7,0} \times \text{obrazovanje}_{ij} + \gamma_{8,0} \times \text{veličina mjesta} + \gamma_{0,1} \text{režim}_j + \gamma_{0,2-4r_tradicija_j} + \gamma_{0,5} \text{bdp}_j + \gamma_{0,6} \text{pr_nezaposlenost}_j + u_{0j})$ Religijski identitet: Protestanti > Muslimani Pravoslavci > Katolici; Muslimani Katolici > Muslimani Drug i > Muslimani Neafilirani > Muslimani Veći desno orijentirani autoritarizam Niže obrazovanje Veća veličina mjesta Režim: Postkomunistički > Južnoeuropski Religijska tradicija: Muslimanska > Pravoslavna; Miješana; Katolička Pravoslavna > Katolička Miješana > Katolička Veći BDP, 2008 Porast stope nezaposlenosti, 2003–08

Rezultati finalnog modela za *socijalnu distancu prema homoseksualcima* (Tablice 2 i 3) ukazuju da su individualne vrijednosne orijentacije koje značajno utječu na vjerojatnost iskazivanja socijalne distance prema homoseksualcima religijski identitet i desno orijentirani autoritarizam, gdje je vjerojatnije da će autoritarniji pojedinci iskazati veću socijalnu distancu. Što se tiče religijskog identiteta, značajno je veća vjerojatnost (na razini $p < 0,05$) da će pravoslavci iskazati socijalnu distancu prema homoseksualcima od katolika i protestanata, kao i od osoba drugih manjinskih religijskih identifikacija te neafiliranih osoba. Na vjerojatnost iskazivanja socijalne distance prema homoseksualcima utječe i pohađanje vjerskih obreda, gdje je vjerojatnije da će pojedinci koji idu u crkvu jednom mjesečno i češće smatrati homoseksualce nepoželjnim susjedima. Što se tiče individualnih sociodemografskih prediktora predrasuda, nalazi su u skladu s očekivanjima: socijalna distanca prema homoseksualcima može se prije očekivati od muškaraca, starijih te slabije obrazovanih osoba i od pojedinaca iz manjih mjesta. Svakako je intrigantan nalaz da viši rezultat na varijabli nacionalnog ponosa smanjuje vjerojatnost iskazivanja socijalne distance prema homoseksualcima. Kontekstualne varijable također utječu na predrasude prema homoseksualcima – manji BDP, ali, zanimljivo, i pad stope nezaposlenosti značajno povećavaju vjerojatnost socijalne distance. Konačno, religijska tradicija zemlje također se pokazala bitnom: ispitanici iz Azerbajdžana, koji je jedina muslimanska zemlja u uzorku, imaju značajno veću vjerojatnost iskazivanja socijalne distance prema homoseksualcima od ispitanika iz zemalja pravoslavne, katoličke i miješane tradicije (Grafikon 2).¹¹

¹¹ Zbog tehničkih teškoća u računanju predviđenih vjerojatnosti na imputiranim modelima, nismo u mogućnosti prezentirati grafikon predviđenih vjerojatnosti socijalne distance prema homoseksualcima po određenim vrijednostima prediktora koji bi olakšao interpretaciju finalnog modela. Tako su odnosi između nekih prediktora od interesa ilustrirani grafikonom koji prezentira predviđene vjerojatnosti socijalne distance prema homoseksualcima za određeni tip ispitanika na neimputiranim podacima, budući da je finalni model na imputiranim podacima sukladan modelu na neimputiranim podacima. Naime, značajnosti su svih glavnih efekata na razini $p < 0,05$ jednake u oba modela. Jedine su iznimke neki od koeficijenata kategorija religijskih identifikacija i unatoč tome što rezultate imputiranog modela smatramo pouzdanijima, grafički je prikaz tih odnosa na temelju neimputiranog modela i dalje ilustrativan. Čitatelj treba imati na umu da je svrha tog grafikona, kao i sličnih grafikona na neimputiranim podacima koji će se prezentirati u nastavku teksta, isključivo ilustracija opisanih odnosa koji su ovdje i u sljedećim modelima (usp. Tablicu 6) istumačeni na temelju testova jednakosti koeficijenata na imputiranom finalnom modelu (nisu prikazani).

Grafikon 2. Predviđene vjerojatnosti socijalne distance prema homoseksualcima (finalni model na neimputiranim podacima),* EVS – 2008.

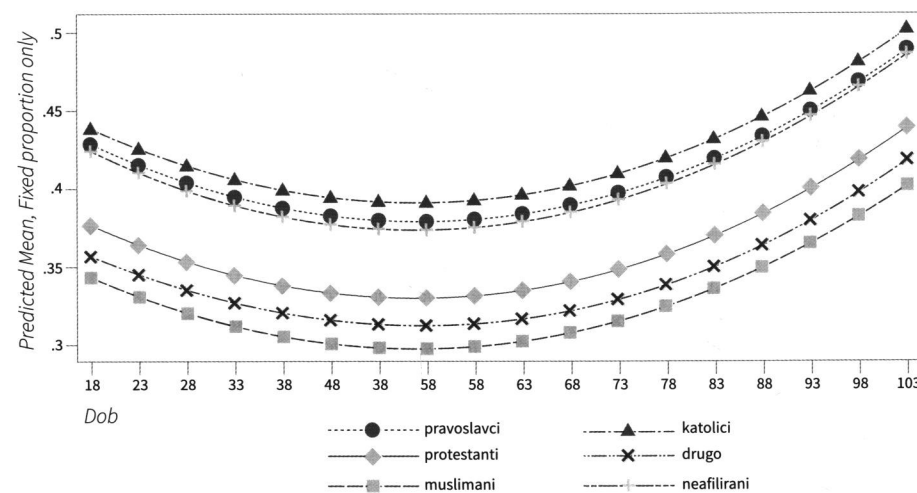

* Variramo vrijednosti religijskog identiteta i religijske tradicije, dok se ostale vrijednosti drže konstantnima: prikaz se odnosi na žene prosječnog obrazovanja iz mjesta prosječne urbanosti, koje su prosječno desno orijentirano autoritarne, pohađaju crkvu rjeđe od jednom mjesečno i koje dolaze iz zemalja prosječnog BDP-a i promjene u stopi nezaposlenosti.

Finalni model za *socijalnu distancu prema Romima* model je koji uključuje samo varijable na individualnoj razini (usp. Tablice 2 i 3). Iako su u Modelu 3 (usp. Tablicu 1) kontekstualne varijable BDP i režim bile individualno značajne na razini $p < 0,05$, one prestaju biti značajne kada se iz modela uklone ostale neznačajne kontekstualne varijable u Modelu 4 (usp. Tablicu 1). Također, sve kontekstualne varijable iz Modela 3 nisu zajednički značajne, što dodatno opravdava njihovo izbacivanje iz finalnog modela prikazanog u Tablici 4. Stoga se preostala varijacija među zemljama u socijalnoj distanci prema Romima ne može objasniti preko kontekstualnih varijabla koje su modelirane u ovom radu. Što se tiče individualnih vrijednosnih orijentacija, kao i u modelu s homoseksualcima, desno orijentirani autoritarizam i religijski identitet značajno utječu na vjerojatnost iskazivanja socijalne distance prema Romima, no pohađanje vjerskih obreda nije značajno. Konkretnije, rezultati ukazuju da je veća vjerojatnost da će negativne stavove prema Romima iskazati pravoslavci i katolici (koji se međusobno značajno ne razli-

kuju) nego protestanti, muslimani, kao i pripadnici drugih manjinskih religija. Također, zanimljiv je i nalaz da religijski neafilirani pojedinci vjerojatnije iskazuju predrasude prema Romima od protestanata, muslimana i drugih manjinskih religijskih identificiranih pojedinaca (Grafikon 3). Finalni model također uključuje i tradicionalnu religioznost čija je značajnost marginalna ($p=0.05$).¹² Konačno, veća socijalna distanca prema Romima također se može očekivati od slabije obrazovanih, od pojedinaca iz manjih mjesta kao i od najmlađih i najstarijih pojedinaca.

Grafikon 3. Predviđene vjerojatnosti socijalne distance prema Romima (finalni model na neimputiranim podacima),* EVS – 2008.

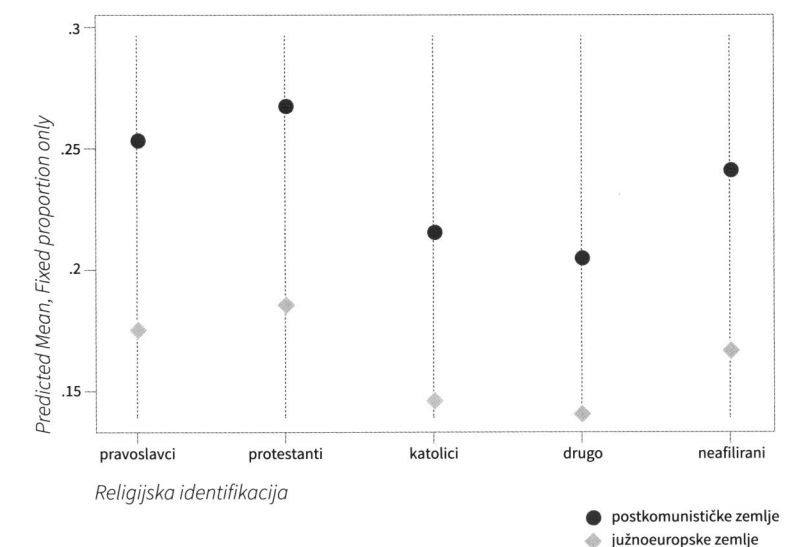
* Variramo vrijednosti religijskog identiteta i dobi, dok se ostale vrijednosti drže konstantnima: prikaz se odnosi na pojedince prosječnog obrazovanja iz mjesta prosječne urbanosti, koji su prosječno desno orijentirano autoritarni i prosječne tradicionalne religioznosti.

Modeli za socijalnu distancu prema muslimanima ne uključuju Azerbajdžan kao većinski muslimansku zemlju u kojoj to pitanje nije pitano, kao ni ispitanike koji se identificiraju kao muslimani. Prema finalnom modelu (usp. Tablice 2 i 3), religij-

12 I kod modela s Romima, značajnosti svih glavnih efekata na razini $p<0,05$ jednake su i u imputiranom i u neimputiranom modelu. Jedine iznimke su tradicionalna religioznost, koja nije značajna u neimputiranom modelu, kao i neki od koeficijentata kategorija religijskih identifikacija, pri čemu rezultate imputiranog modela smatramo pouzdanim.

ska identifikacija i desno orijentirani autoritarizam i u ovom su se slučaju pokazali značajnim prediktorima socijalne distance. Na razini $p<0,05$ veća je vjerojatnost da će protestanti smatrati muslimane nepoželjnim susjedima nego katolici i osobe drugih manjinskih religija. Veća je i vjerojatnost da će distancu prema muslimanima iskazati pravoslavci i neafilirani nego katolici. Također, ovdje se dodatni utjecaj religijskog elementa vidi i u značajnosti učestalijeg pohađanja vjerskih obreda i većeg povjerenja u Crkvu na vjerojatnost iskazivanja socijalne distance prema muslimanima. Što se tiče sociodemografskih obilježja, socijalna distanca je vjerojatnija kod muškaraca, manje obrazovanih i pojedinaca iz manjih mjesta. Od kontekstualnih se varijabla u finalnom modelu značajnim pokazao jedino režim, gdje pripadanje postkomunističkom kulturnom naslijeđu povećava vjerojatnost socijalne distance prema muslimanima (Grafikon 4).

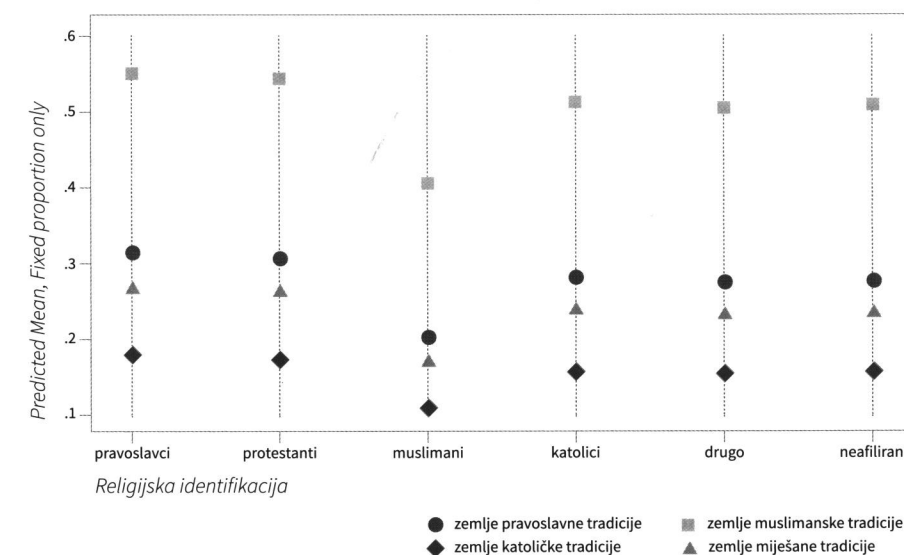
Grafikon 4. Predviđene vjerojatnosti socijalne distance prema muslimanima (finalni model na neimputiranim podacima),* EVS – 2008.

* Variramo vrijednosti religijskog identiteta i režima, dok se ostale vrijednosti drže konstantnima: prikaz se odnosi na žene prosječnog obrazovanja iz mjesta prosječne urbanosti, koje su prosječno desno orijentirano autoritarne, imaju prosječno povjerenje u Crkvu i pohađaju je rjeđe od jednom mjesečno.

U pogledu individualnih vrijednosnih orijentacija i rezultati finalnog modela za *socijalnu distancu prema imigrantima* (usp. Tablice 2 i 3) pokazuju kako na socijalnu distancu značajno utječu religijska identifikacija i desno orijentirani autoritarizam. Tako je veća vjerojatnost da će pojedinci snažnije usmjereni prema desno-orijentiranom autoritarizmu iskazivati veću socijalnu distancu prema imigrantima ($p < 0,05$). Također, veća je vjerojatnost da će socijalnu distancu prema imigrantima više iskazivati pravoslavci, katolici, protestanti, drugi i neafilirani, nego muslimani. Osim toga, pravoslavci imaju značajno veću vjerojatnost iskazivanja predrasuda prema imigrantima od katolika (Grafikon 5). Što se tiče individualnih sociodemografskih kontrola, veću vjerojatnost socijalne distance prema imigrantima imaju slabije obrazovani pojedinci te pojedinci iz većih mjesta. Osvrnemo li se na kontekstualne varijable, značajnima su se pokazali režim, religijska tradicija te socioekonomski pokazatelji (BDP i promjena u stopi nezaposlenosti). Tako je vjerojatnije da će pojedinci iz postkomunističkih zemalja iskazati socijalnu distancu prema imigrantima. K tome, testovi jednakosti koeficijenata (nisu prikazani) pokazuju da je značajno veća vjerojatnost da će socijalnu distancu prema imigrantima izraziti pojedinci iz Azerbajdžana, jedine zemlje muslimanske tradicije u uzorku, nego li pojedinci iz zemalja pravoslavne, katoličke i miješane tradicije ($p < 0,05$). Veća je i vjerojatnost da će distancu iskazati pojedinci iz pravoslavnih i miješanih zemalja nego katoličkih (Grafikon 5). Također, u zemljama koje su u prijašnjem petogodišnjem razdoblju doživjele porast u stopi nezaposlenosti veća je vjerojatnost socijalne distance prema imigrantima, ali isto vrijedi i za zemlje s većim BDP-om.

Grafikon 5. Predviđene vjerojatnosti socijalne distance prema imigrantima (finalni model na neimputiranim podatcima),* EVS – 2008.

* Variramo vrijednosti religijskog identiteta i religijske tradicije, dok se ostale vrijednosti drže konstantnima: prikaz se odnosi na pojedince prosječnog obrazovanja iz mjesta prosječne urbanosti, koji su prosječno desno orijentirano autoritarni i koji dolaze iz postkomunističkih zemalja prosječnog BDP-a i promjene u stopi nezaposlenosti.

ZAKLJUČNA RASPRAVA

Osnovna je namjera rada bila ukazati na individualne i kontekstualne čimbenike iskazivanja socijalne distance spram različitih manjinskih skupina u postkomunističkim i južnoeuropskim zemljama. Pozornost je posebice bila usmjerena pitanju mogu li isti svjetonazorski stavovi objasniti distancu prema skupinama čija se različitost temelji na različitim kriterijima (etnicitet/rasa, seksualnost, religija, percipirana ekonomska i/ili kulturna prijetnja), ali i na koji način iskazivanju socijalne distance pridonosi širi društveni kontekst. Analiza je ukazala na više specifičnosti nego sličnosti u čimbenicima iskazivanja socijalne distance spram pojedinih manjinskih skupina. Ipak, možemo identificirati pojedine grupe ljudi koje su sklonije iskazivanju predrasuda spram pojedinih manjinskih skupina.

Osvrnemo li se na uočene sličnosti, tek su kod dvaju čimbenika uključenih u analizu rezultati bili konzistentni kod svih četiriju analiziranih skupina: desno orijentirani autoritarizam te obrazovna razina. Tako su, sukladno očekivanjima te ranijim istraživanjima (npr. Hunsberger, 1995.; Pedersen & Walker, 1998.; Laythe i sur., 2001.) predrasude učestalije među politički konzervativnijim osobama koje visoko vrednuju tradiciju. Budući da se četiri promatrane skupine u ovom radu mogu vidjeti potencijalnom prijateljom društvenim vrijednostima/resursima i često se u javnom diskursu kao takvi i predstavljaju, dobiveni rezultati ne iznenađuju. Na tragu je toga i nalaz kako su niže obrazovani pojedinci skloniji iskazivanju predrasuda spram svih četiriju analiziranih skupina. To su u pravilu pokazivale i ranije studije (usp. Quillian, 1995.; Semyonov i sur., 2004.; Zick i sur., 2008.; Jasińska-Kania, 2009.), naglašavajući kako je težnja većem iskazivanju socijalne distance karakterističnija za osobe koje same sebe ili uvjete u kojima žive doživljavaju »isključujućima« ili marginaliziranim (npr. nižeg su obrazovanja, doživljavaju svoju materijalnu situaciju lošijom, imaju nižu poziciju na radnom mjestu, stariji su ili žive u manjim mjestima). To posebice pokazuju studije socijalne distance spram migranata, gdje je vjerojatnije da će se, sukladno teoriji integrirane prijateljstva te koncepta realistične prijateljstva, osobe nižega ekonomskog, socijalnog ili kulturnog kapitala bojati kako će stranci još više smanjiti pristup već oskudnim resursima te oslabiti nacionalni identitet što će pridonijeti iskazivanju antiimigrantskih stavova (Schneider, 2008; Jasińska-Kania, 2009.). Sukladno tome potvrdila se i očekivana negativna veza između veličine mjesta i iskazivanja socijalne distance (usp. Hebl i sur., 2010.), izuzev socijalne distance spram imigranata gdje se na našem uzorku, suprotno očekivanjima, pokazalo kako prema imigrantima veću distancu iskazuju osobe koje žive u većim naseljima, što eventualno može biti povezano s raznolikijom etničkom strukturom u većim naseljima. Također, iako se sukladno iznesenoj tezi i pretpostavkama potvrdilo kako su stariji pojedinci skloniji iskazivanju predrasuda, ta je veza potvrđena samo u slučaju homoseksualaca i Roma.

Religijski se identitet kod svih analiziranih skupina pokazao značajnom varijablom, ali rezultati su daleko od jednoznačnih. Kako je u našem istraživanju distanca kod pojedinih skupina povezana s različitim religijskim identitetom, nemoguće je bilo utvrditi ikakav smisleni obrazac. To je dijelom sukladno prethodnim istraživanjima koja su, zapravo, vrlo nedosljedna u pronalaženju jasnog utjecaja religijskih varijabla na socijalnu distancu. Valja imati na umu i činjenicu da varijabla religijskog identiteta među dimenzijama religioznosti ima najmanju prediktivnu vrijednost, jer je u mnogo slučajeva ona pokazatelj kulturološke i na-

cionalne identifikacije, a ne osobne religioznosti te je moguće da naši rezultati, na razini cijelog uzorka, reflektiraju dominantne kulturološke stavove spram pojedinih skupina.

Druge su se analizirane varijable vezane uz religioznost također pokazale značajnima, no ne uvijek sukladno očekivanjima. Kao što je istaknuto u uvodnom dijelu teksta, budući da su negativni stavovi prema homoseksualcima često vezani uz shvaćanja moralnosti, a negativni stavovi prema drugim religijskim skupinama uz religijske »vanjske grupe«, teorijska je pretpostavka da će pokazatelji vezani uz religioznost objašnjavati i veću socijalnu distancu spram tih skupina. No, to se potvrdilo tek kod pokazatelja učestalosti pohađanja crkve (osobe koje učestaliije pohađaju crkvu sklonije su iskazivanju distance spram homoseksualaca i muslimana) te kod povjerenja u Crkvu (osobe koje imaju veće povjerenje u Crkvu sklonije su iskazivanju distance, no tek spram muslimana). Suprotno očekivanjima, pokazalo se kako su osobe koje iskazuju veću tradicionalnu religioznost sklonije iskazivanju socijalne distance prema Romima. To je suprotno tezi Hunsbergera i Jacksona (2005.), koji tvrde kako iskazivanje etničkih predrasuda nema religijsku komponentu te se u većini slučajeva može objasniti nekim drugim čimbenicima kao što su dob, autoritarizam i sl.

Kontekstualne varijable korištene u analizi najviše pridonose objašnjavaju razlika u iskazivanju socijalne distance spram homoseksualaca i imigranata, dok se kod muslimana samo režim pokazao značajnom kontekstualnom varijablom. Tako se pokazalo kako se predrasude prema muslimanima i imigrantima u većoj mjeri mogu naći u postkomunističkim zemljama. Kunovich (2004.) slične nalaze pripisuje postkomunističkom naslijeđu, posebice izostanku demokratske tradicije te općenito lošijim ekonomskim uvjetima. Vjerojatnost tog zaključka trebalo bi potvrditi iz perspektive broja muslimana i imigranata u pojedinim zemljama, a može se pretpostaviti da je veći broj migranata upravo u južnoeuropskim zemljama. Ako bi to bilo tako, tada bi jedino pretpostavka imaginarnog osjećaja prijateljstva, a vezana uz slabiji demokratski razvoj i lošije ekonomske uvjete mogla objasniti veću distancu prema migrantima u postkomunističkim zemljama nego u južnoeuropskim zemljama. No, iznenađujuće, dok se suprotno očekivanjima razina društvenog razvoja nije pokazala značajnim kontekstualnim čimbenikom socijalne distance ni kod jedne promatrane skupine, ekonomski pokazatelji (BDP i porast u stopi nezaposlenosti) imaju određeni utjecaj. Niži je BDP povezan s većom socijalnom distancom kod homoseksualaca, a viši BDP s većom socijalnom distancom kod imigranata. S druge strane, veća socijalna distanca kod homosek-

sualaca povezana je s padom stope nezaposlenosti, a kod imigranata s porastom stope nezaposlenosti. Pritom svakako valja ponovno napomenuti da mi nismo utvrđivali ni broj imigranata ni njihovu strukturu u pojedinoj zemlji, kao ni stope zaposlenosti i nezaposlenosti, što bi svakako pružilo valjanu sliku kontekstualnih čimbenika. Ipak, nejednoznačnost ekonomskih čimbenika možda treba interpretirati u okviru već spomenutih postavki teorije integrirane prijetnje te koncepta realistične prijetnje (usp. Stephan & Stephan, 1996.; Šram, 2010.), a koje govore da realistična prijetnja (npr. egzistencijalna prijetnja) ne mora pridonijeti negativnim stavovima prema članovima »vanjske« grupe, u ovom slučaju imigrantima. Time i ova analiza pridonosi već ranije nejednoznačnim nalazima (usp. Meuleman i sur., 2009.; Schneider, 2008.; Semyonov i sur., 2008.; Strabac & Linstead, 2008.; Quillian, 1995.) vezanima uz tezu kako razloge netolerantnosti i negativnih stavova prema pojedinim skupinama valja tražiti i u sukobu interesa, odnosno (percipiranom) nadmetanju oko oskudnih resursa, kao i percepciji da su ti resursi ugroženi od pripadnika »vanjskih« skupina (Velasco González i sur., 2008.). Slično, stavovi prema homoseksualcima mogu biti više vezani uz percepciju prijetnje vrijednosnom sustavu, odnosno dominantnom nacionalnom i religijskom identitetu, a što komplicira povezanost s analiziranim ekonomskim čimbenicima. Također zanimljivo, preostala se varijacija među zemljama u socijalnoj distanci prema Romima nije mogla objasniti kontekstualnim varijablama koje su modelirane u ovom radu. To također može upućivati na potrebu analize kulturološke i vrijednosne percepcije različitosti romske skupine, a koja stoga nije ovisna o drugim kontekstualnim čimbenicima.

U okviru promatranih varijabla i religijska tradicija je pokazala stanovit utjecaj, ali samo kod homoseksualaca i imigranata. Slično kao i kod religijskog identiteta, rezultati nisu posve jednoznačno i lako interpretativni, osobito stoga što smo u našem uzorku imali mali broj zemalja određene tradicije. Zato ne iznenađuje da se islamska tradicija pokazuje prediktivnim čimbenikom socijalne distance kod homoseksualaca i imigranata, jer je ovdje zapravo bila riječ o jednoj zemlji dominantne islamske tradicije – Azerbajdžanu. Isto tako, veću distancu spram imigranata u pravoslavnim i miješanim zemljama valja promatrati iz perspektive zemalja dotične tradicije u našem uzorku.

L I T E R A T U R A

- Adamczyk, A., & Pitt, C. (2009). Shaping attitudes about homosexuality: The role of religion and cultural context. *Social Science Research*, 38(2), 338–351.
- Baloban, S., i Črpić, G. (2005). Moral u tranzicijskoj Hrvatskoj. U J. Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*. (str. 233–256). Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Bailey, D., i Gorančić-Lazetić, H. (ur.). (2006). *Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*: Zagreb, UNDP, Hrvatska.
- Bogardus, E. S. (1925). Measuring social distance. *Journal of applied sociology*, 9(January–February), 299–308.
- Brajdović Vuković, M., & Štulhofer, A. (2012). The Whole Universe is Heterosexual! Correlates of Homonegativity in seven South-East European Countries. In K. Ringdal & A. Simkus (Eds.), *The Aftermath of War: Experiences and Social Attitudes in the Western Balkans* (pp. 217–234). Abingdon, UK: Ashgate.
- Brockett, A., Village, A., & Francis, L. J. (2009). Internal consistency reliability and construct validity of the Attitude toward Muslim Proximity Index (AMPI): a measure of social distance. *British Journal of Religious Education*, 31(3), 241–249.
- Brown, R. (2011). *Prejudice: Its social psychology*: Wiley-Blackwell.
- Coenders, M., Scheepers, P., Sniderman, P. M., & Verberk, G. (2001). Blatant and subtle prejudice: dimensions, determinants, and consequences; some comments on Pettigrew and Meertens. *European Journal of Social Psychology*, 31(3), 281–297.
- Coward, H. (1986). Intolerance in the world's religions. *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, 15(4), 419–431.
- Crandall, C. S., & Eshleman, A. (2003). A justification-suppression model of the expression and experience of prejudice. *Psychological bulletin*, 129(3), 414–446.
- De Regt, S., Smits, T., & Mortelmans, D. (2011). Trends in authoritarianism: Evidence from 31 European countries. *The International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 3(1), 395–404.
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Saguy, T. (2009). Commonality and the complexity of »we«: Social attitudes and social change. *Personality and Social Psychology Review*, 13(1), 3–20.
- Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2006). Right wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality*, 21(2), 113–130.
- Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M., & Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice: Big Five personality, Social Dominance Orientation, or Right-Wing Authoritarianism? *European Journal of Personality*, 18(6), 463–482.
- European Commission. (2012). *Special Eurobarometer 393: Discrimination in the EU in 2012*.
- Gerhards, J. (2010). Non-Discrimination towards Homosexuality The European Union's Policy and Citizens' Attitudes towards Homosexuality in 27 European Countries. *International Sociology*, 25(1), 5–28.
- Halman, L., & De Moor, R. (1994). Religion, Churches and Moral Values. In P. Ester, L. Halman & R. d. Moor (Eds.), *The Individualizing Society; Value Change in Europe and North America* (pp. 37–65). Tilburg: Tilburg University Press.
- Hebl, M., Law, C., & King, E. (2010). Heterosexism. In J. Dovidio, P. G. M. Hewstone & V. Esses (Eds.), *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* (pp. 345–360). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Hox, J. J. (2010). *Multilevel analysis: Techniques and applications (2nd Edition)*. New York: Routledge.
- Hunsberger, B. (1995). Religion and Prejudice: The Role of Religious Fundamentalism, Quest, and Right-Wing Authoritarianism. *Journal of Social Issues*, 51(2), 113–129.
- Hunsberger, B., & Jackson, L. M. (2005). Religion, Meaning, and Prejudice. *Journal of Social Issues*, 61(4).
- Inglehart, R. (2000). Globalization and Postmodern Values. *Washington Quarterly*, 23(1), 215–228.
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, Cultural Change, And The Persistence Of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(1), 19–51.
- Jasińska-Kania, A. (2009). Exclusion from the Nation. *International Journal of Sociology*, 39(3), 15–37.
- Jones, M. (2002). *Social psychology of prejudice*: Prentice-Hall, Inc.
- Kunovich, R. M. (2004). Social structural position and prejudice: an exploration of cross-national differences in regression slopes. *Social Science Research*, 33(1), 20–44.
- Laythe, B., Finkel, D., & Kirkpatrick, L. A. (2001). Predicting Prejudice from Religious Fundamentalism and Right-Wing Authoritarianism: A Multiple-Regression Approach. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(1), 1–10. 10.2307/1388176.
- Lottes, I. L., & Alkula, T. (2011). An Investigation of Sexuality-Related Attitudinal Patterns and Characteristics Related to Those Patterns for 32 European Countries. *Sexuality Research and Social Policy*, 8(2), 77–92.
- Meuleman, B., Davidov, E., & Billiet, J. (2009). Changing attitudes toward immigration in Europe, 2002–2007: A dynamic group conflict theory approach. *Social Science Research*, 38(2), 352–365.
- Pedersen, A., & Walker, I. (1998). Prejudice against Australian Aborigines: old-fashioned and modern forms. *European Journal of Social Psychology*, 27(5), 561–587.
- Pehrson, S., Vignoles, V. L., & Brown, R. (2009). National Identification and Anti-Immigrant Prejudice: Individual and Contextual Effects of National Definitions. *Social Psychology Quarterly*, 72(1), 24–38.
- Pettigrew, T. F., & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25(1), 57–75.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: Population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60(4), 586–611.
- Schneider, S. L. (2008). Anti-immigrant attitudes in Europe: Outgroup size and perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 24(1), 53–67.
- Semyonov, M., Raijman, R., & Gorodzeisky, A. (2008). Foreigners' Impact on European Societies Public Views and Perceptions in a Cross-National Comparative Perspective. *International Journal of Comparative Sociology*, 49(1), 5–29.
- Semyonov, M., Raijman, R., Tov, A. Y., & Schmidt, P. (2004). Population size, perceived threat, and exclusion: A multiple-indicators analysis of attitudes toward foreigners in Germany. *Social Science Research*, 33(4), 681–701.
- Snijders, T. A. B., & Bosker, R. J. (2012). *Multilevel Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Multilevel Modeling, 2nd Ed.* Thousand Oaks, CA: Sage.
- StataCorp. (2012). *Stata 12 Base Reference Manual*. College Station, TX: Stata Press.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1996). Predicting prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20(3), 409–426.
- Strabac, Z., & Listhaug, O. (2008). Anti-Muslim prejudice in Europe: A multilevel analysis of survey data from 30 countries. *Social Science Research*, 37(1), 268–286.
- Šram, Z. (2010). Etnocentrizam, percepcija prijetnje i hrvatski nacionalni identitet. *Migracijske i etničke teme*, 26(2), 113–142.
- Štulhofer, A., & Rimac, I. (2009). Determinants of homonegativity in Europe. *Journal of sex research*, 46(1), 24–32.
- Štulhofer, A., & Sandfort, T. (2005). Introduction: Sexuality and gender in times of transition. In A. Štulhofer & T. Sandfort (Eds.), *Sexuality and gender in postcommunist Europe and Russia* (pp. 1–25). New York: Haworth.
- Šućur, Z. (2000). Romi kao marginalna skupina. *Društvena istraživanja*, 9(2–3), 211–227.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 2, 7–24.
- Vala, J., Lima, M., & Lopes, D. (2004). Social values, prejudice and solidarity in the European Union. In W. Arts & L. Halman (Eds.), *European Values at the End of the Millennium* (pp. 139–163). Leiden: Brill Academic Publishers.
- Velasco González, K., Verkuyten, M., Weesie, J., & Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47(4), 667–685.
- Zick, A., Pettigrew, T. F., & Wagner, U. (2008). Ethnic prejudice and discrimination in Europe. *Journal of Social Issues*, 64(2), 233–251.
- Zrinščak, S. (2008). Što je religija i čemu religija: sociološki pristup. *Bogoslovska smotra*, 78(1), 25–37.
- Zrinščak, S., & Nikodem, K. (2009). Why, at all, do we need Religion? Religion and Morality in Post-Communist Europe. In G. Pickel & O. Müller (Eds.), *Church and Religion in Contemporary Europe. Results from Empirical and Comparative Research* (pp. 13–24). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Prilog 1. Proporcije i standardne pogreške socijalne distance

Režim	Zemlja	Socijalna distanca	Proporcija (srednja vrijednost)	Standardna pogreška srednje vrijednosti	n
	Armenija	Prema homoseksualcima	0,44	0,013	1487
		Prema Romima	0,38	0,013	1461
		Prema muslimanima	0,38	0,013	1468
		Prema imigrantima	0,36	0,013	1474
	Azerbajdžan	Prema homoseksualcima	0,91	0,007	1501
		Prema Romima	0,43	0,013	1475
		Prema muslimanima	-	-	-
		Prema imigrantima	0,29	0,012	1505
	BiH	Prema homoseksualcima	0,62	0,013	1463
		Prema Romima	0,22	0,011	1449
		Prema muslimanima	0,13	0,009	1451
		Prema imigrantima	0,15	0,009	1454
	Crna Gora	Prema homoseksualcima	0,65	0,012	1474
		Prema Romima	0,20	0,011	1451
		Prema muslimanima	0,13	0,009	1449
		Prema imigrantima	0,11	0,008	1444
	Češka	Prema homoseksualcima	0,23	0,010	1746
		Prema Romima	0,57	0,012	1755
		Prema muslimanima	0,31	0,011	1732
		Prema imigrantima	0,30	0,011	1738
	Estonija	Prema homoseksualcima	0,49	0,013	1487
		Prema Romima	0,45	0,013	1485
		Prema muslimanima	0,34	0,012	1460
		Prema imigrantima	0,32	0,012	1464
	Gruzija	Prema homoseksualcima	0,87	0,009	1474
		Prema Romima	0,33	0,012	1448
		Prema muslimanima	0,39	0,013	1451
		Prema imigrantima	0,28	0,012	1433
	Hrvatska	Prema homoseksualcima	0,52	0,013	1418
		Prema Romima	0,25	0,012	1389
		Prema muslimanima	0,17	0,010	1391
		Prema imigrantima	0,13	0,009	1386
	Latvija	Prema homoseksualcima	0,43	0,013	1470
		Prema Romima	0,41	0,013	1479
		Prema muslimanima	0,29	0,012	1453
		Prema imigrantima	0,21	0,011	1461
	Mađarska	Prema homoseksualcima	0,29	0,012	1504
		Prema Romima	0,39	0,013	1504
		Prema muslimanima	0,11	0,008	1504
		Prema imigrantima	0,15	0,009	1504
	Moldavija	Prema homoseksualcima	0,80	0,010	1471
		Prema Romima	0,48	0,013	1531
		Prema muslimanima	0,36	0,012	1490
		Prema imigrantima	0,20	0,010	1483

Režim	Zemlja	Socijalna distanca	Proporcija (srednja vrijednost)	Standardna pogreška srednje vrijednosti	n
	Poljska	Prema homoseksualcima	0,53	0,013	1467
		Prema Romima	0,33	0,012	1462
		Prema muslimanima	0,25	0,011	1455
		Prema imigrantima	0,18	0,010	1461
	Rumunjska	Prema homoseksualcima	0,59	0,013	1377
		Prema Romima	0,46	0,014	1317
		Prema muslimanima	0,23	0,012	1291
		Prema imigrantima	0,21	0,011	1293
	Rusija	Prema homoseksualcima	0,62	0,013	1458
		Prema Romima	0,54	0,013	1474
		Prema muslimanima	0,21	0,011	1450
		Prema imigrantima	0,32	0,012	1443
	Slovačka	Prema homoseksualcima	0,34	0,013	1422
		Prema Romima	0,51	0,013	1420
		Prema muslimanima	0,23	0,011	1396
		Prema imigrantima	0,17	0,010	1395
	Slovenija	Prema homoseksualcima	0,34	0,013	1336
		Prema Romima	0,39	0,013	1328
		Prema muslimanima	0,29	0,013	1324
		Prema imigrantima	0,28	0,012	1332
	Srbija	Prema homoseksualcima	0,56	0,013	1422
		Prema Romima	0,24	0,012	1377
		Prema muslimanima	0,27	0,012	1364
		Prema imigrantima	0,23	0,011	1352
	Ukrajina	Prema homoseksualcima	0,60	0,013	1458
		Prema Romima	0,53	0,013	1458
		Prema muslimanima	0,24	0,011	1440
		Prema imigrantima	0,18	0,010	1441
	Grčka	Prema homoseksualcima	0,31	0,012	1492
		Prema Romima	0,37	0,013	1478
		Prema muslimanima	0,17	0,010	1490
		Prema imigrantima	0,15	0,009	1489
Južnoeuropske zemlje	Italija	Prema homoseksualcima	0,22	0,011	1424
		Prema Romima	0,63	0,013	1446
		Prema muslimanima	0,23	0,011	1425
		Prema imigrantima	0,16	0,010	1420
	Portugal	Prema homoseksualcima	0,28	0,012	1511
		Prema Romima	0,45	0,013	1511
		Prema muslimanima	0,15	0,009	1505
		Prema imigrantima	0,08	0,007	1525
	Španjolska	Prema homoseksualcima	0,05	0,006	1461
		Prema Romima	0,26	0,012	1461
		Prema muslimanima	0,13	0,009	1461
		Prema imigrantima	0,04	0,005	1461

Izvor: Europska studija vrednota, EVS – 2008.

Prilog 2. Varijable korištene u analizi

<i>Varijabla</i>	<i>Opis</i>	<i>Prosječna vrijednost</i>	<i>SD</i>
Zavisne varijable			
Socijalna distanca: homoseksualci	1 = nepoželjni susjedi, 0 = nisu spomenuti	0,49	0,50
Socijalna distanca: Romi	1 = nepoželjni susjedi, 0 = nisu spomenuti	0,40	0,49
Socijalna distanca: muslimani	1 = nepoželjni susjedi, 0 = nisu spomenuti	0,24	0,43
Socijalna distanca: imigranti	1 = nepoželjni susjedi, 0 = nisu spomenuti	0,21	0,40
Nezavisne varijable i kontrole			
<i>Individualne varijable</i>			
Tradicionalno religijsko vjerovanje	0 (nimalo) - 1 (jako puno)	0,55	0,42
<i>Religijska identifikacija (referentna grupa: Pravoslavci)</i>			
Protestanti	1 = da, 0 = ne	0,03	0,17
Muslimani	1 = da, 0 = ne	0,07	0,25
Katolici	1 = da, 0 = ne	0,30	0,46
Drugo (Židovi, budisti ...)	1 = da, 0 = ne	0,03	0,16
Bez religijske identifikacije	1 = da, 0 = ne	0,24	0,43
Učestalost pohađanja crkve	1 = jednom mjesečno ili češće 0 = manje od jednom mjesečno	0,32	0,47
Povjerenje u Crkvu	0 (nimalo) - 1 (jako puno)	0,59	0,34
Desno orijentirani autoritarizam	0 (nimalo) - 1 (jako puno)	0,64	0,18
Spol	1 = žene, 0 = muškarci	0,57	0,49
Dob*	Raspon vrijednosti: 18 - 103	46,48	17,98
Obrazovanje* (ISCED, 6 razina)	0 (manje od osnovnog) - 6 (drugi stadij tercijarnog)	3,09	1,33
Veličina mjesta	0 (ispod 2 000 st.) - 1 (5 000 000 st. i više)	0,47	0,37
Nacionalni ponos	0 (nimalo) - 1 (jako puno)	0,76	0,26
<i>Kontekstualne varijable</i>			
Režim	1 = postkomunistički, 0 = južnoeuropski	0,82	0,39
<i>Religijska tradicija (referentna grupa: Pravoslavna)</i>			
Katolička	1 = da, 0 = ne	0,41	0,49
Muslimanska	1 = da, 0 = ne	0,05	0,21
Miješana	1 = da, 0 = ne	0,14	0,34
BDP* per capita, 2008 (u dolarima)	Raspon podataka: 1,70 - 38,56	14,99	10,44
Indeks ljudskog razvoja (HDI)*, 2008	0 - 1; Raspon podataka: 0,64 - 0,88	0,79	0,06
Promjena u stopi nezaposlenosti*, 2003-08	Raspon podataka: -0,64 - 1,83	-0,14	0,50

* Varijable koje su analizi centrirane (dob na 18, ostalo na srednju vrijednost čitava uzorka)

Izvor: EVS - 2008., UNDP - 2008. (2007. za Azerbajdžan), Svjetska banka 2008., Anketa o radnoj snazi 2003. - 2008. (2006. - 2008. za BiH)

Prilog 3. Religijska tradicija zemalja

<i>Zemlja</i>	<i>Religijska tradicija</i>
Armenija	Pravoslavna
Azerbajdžan	Muslimanska
BiH	Miješano
Crna Gora	Pravoslavna
Češka	Katolička
Estonija	Miješano
Grčka	Pravoslavna
Gruzija	Pravoslavna
Hrvatska	Katolička
Italija	Katolička
Latvija	Miješano
Mađarska	Katolička
Moldavija	Pravoslavna
Poljska	Katolička
Portugal	Katolička
Rumunjska	Pravoslavna
Rusija	Pravoslavna
Slovačka	Katolička
Slovenija	Katolička
Srbija	Pravoslavna
Španjolska	Katolička
Ukrajina	Pravoslavna

SADRŽAJ

5 Predgovor

Gordan Črpić ▪ Siniša Zrinščak

13 Religija, društvo, politika: komparativna perspektiva

Josip Baloban ▪ Ivan Štengl ▪ Danijel Crnić

43 Određeni aspekti crkvenosti u Hrvatskoj u komparaciji s nekoliko europskih zemalja

Josip Baloban ▪ Krunoslav Nikodem ▪ Danijel Crnić

93 Analiza stavova o braku i obitelji u Hrvatskoj i u Europi

Josip Šimunović ▪ Veronika Reljac

127 Bitne vrednote za uspješan brak. Teološki pristup

Krunoslav Nikodem ▪ Ivan Štengl

157 Stavovi o djeci i promijenjene uloge žena i muškaraca u srednjoj i istočnoj Europi

Veronika Reljac ▪ Josip Šimunović

189 Odnos roditelja i djece: teološka perspektiva

Tanja Vučković Juroš ▪ Ivana Dobrotić ▪ Siniša Zrinščak

217 Socijalna distanca i društveno okruženje

Krunoslav Nikodem ▪ Gordan Črpić

259 O (ne)održivosti veza između povjerenja i demokracije

Ivan Rimac

309 Komparativni pregled odgovora u anketi Europska studija vrednota 1999. i 2008.

475 Životopisi autora